

ULUSLARARASI HUKUKTA BARAJLAR VE SİLÂHLİ ÇATIŞMALAR HUKUKU*

Prof. Dr. Anıl Çamyamaç**

Öz

20. yüzyıl, silâhlı çatışmalar hukukunda ilerici bir gelişmeye tanıklık etmiştir. Silâhlı çatışmalar hukuku, sivilere öncelik vererek daha etik hâle gelmiştir. Sivillere ve mülklerine, 1949'da imzalanan Cenevre Sözleşmeleri ve 1977'de imzalanan Protokolleri ile hem genel hem de özel korumalar verilmiştir. Bu basit sebeple, alan yaygın olarak "uluslararası insancıl hukuk" olarak yeniden adlandırılmıştır. Bu bağlamda, söz konusu Protokoller tarafından sağlanan özel korumalardan biri de sivil-leri, barajlar ve setlerden veya elektrik üreten nükleer santrallerden salınacak tehlikeli kuvvetlerden korumaktır. Bu makale, özellikle Kahovka barajı hâdisesine odaklanarak, birinci Protokolün 56'ncı maddesi ve ikinci Protokolün 15'inci maddesi tarafından ortaya koyulduğu üzere baraj ve setlerin rejimini analiz edecektir.

Anahtar Kelimeler

• Uluslararası Hukukta Barajlar • tehlikeli güçlerin salınımı • I no'lu Cenevre Protokolü • silâhlı çatışmalarda suyun kullanımı • Kahovka Barajı

* Bu makale 06.04.2025 tarihinde Dergimize ulaşmış olup, 28.04.2025 tarihinde birinci hakem; 05.05.2025 tarihinde ikinci hakem onayından geçmiştir.

** İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Milletlerarası Kamu Hukuku Anabilim Dalı , anil.camya-mac@bakircay.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-8476-9110.

Dams in International Law And The Law Of Armed Conflicts

Abstract

20th Century witnessed a progressive development in the law of armed conflicts. The law of armed conflicts has become ethically more conscious by means of prioritising civilians. The civilians and their properties have been given both general and special protections by the Geneva Conventions concluded in 1949 and their Protocols concluded in 1977. Due to this simple fact, the field has widely renamed as “*international humanitarian law*”. In this respect, one of the special protections provided by the Protocols in question is to protect the civilians from the release of dangerous forces either from dams and dykes or electricity-generating nuclear power stations. This article will analyse the regime of dams and dykes as put forward by the article 56 of the first Protocol as well as the article 15 of second Protocol, focusing on the Kakhovka dam incident.

Key Words

• Dams in international law • release of dangerous forces • First Protocol of the Geneva Conventions of 1949 • Usage of water in armed conflicts • Kakhovka Dam

GİRİŞ

Çok eski zamanlardan beri güç kullanımı insanlık için sorun oluşturmuş, çeşitli metinlerde kuvvet kullanımının sınırlandırılmasına yönelik birtakım belirlemelere gidilmiş; ancak başarılı olunamamıştır. Ne var ki, sanayi devrimi ve modern topluma geçiş ile birlikte insanlık geline düzeyin üstünlüğüne inanmış, artık bir daha savaşların görülmeyeceği düşüncesine itibar edilmiştir. Hattâ ilki 1899 yılında başlayan La Haye Konferanslarının 1907 sonrasında tam da Viyana Konferansının 100’üncü yılına denk gelecek şekilde 1915 yılında üçüncüsü plânlamışken, 1914 yılında insanlığın o zamana kadar gördüğü en büyük savaş başlamış ve sanılanın aksine insanlığın hiç de umulan düzeye ulaşmadığı açığa çıkmıştır.¹

II. Dünya Savaşı’ndan sonra başta Birleşmiş Milletler Örgütü’nün kurulmasıyla başlayan dönemde, bilhassa da Kızılhaç Komitesinin çabalarıyla savaş hukuku veya silâhlı çatışmalar hukuku insanı odak noktasına alan insancıl hukuka

¹ Konuya ilişkin diğerlerinin yanı sıra meselâ bkz. Mark W. Janis, *An Introduction to International Law* (1st edn, Little, Brown and Company 1988) özellikle 133-134; Anıl Çamyamaç, “Uluslararası İnsancıl Hukukun Tarihsel Gelişimine Dair Sağlık Hukuku Perspektifinden Bir Değerlendirme” (2024) 13 (26) *Tıp Hukuku Dergisi* 210-236.

evrilmiş; normalde silâhlı çatışmalar çerçevesinde süje konumundaki muhâriplerin statüleri bir yana sivillerin korunması ve silâhlı çatışmalarda onların hukukî statüleri merkez hâline getirilmiştir.² Böylelikle, bu yönlü düzenleme ve anlayışlar insanlık açısından önemli bir eşiğin geçildiği izlenimi yaratmıştır. Oysa insana âdetâ déjà vu hissi veren şekilde günümüzde hâlâ aynı sorunlarla mücadeleye devam edilmektedir.

İnsanlık, bu minvalde, bâzılarınca milât olarak mütalâa edilen Pandemi sonrasında daha vahim tehditlerle karşılaşmış; önce Rusya Federasyonu ve Ukrayna ile yaşanmaya başlanan kriz, sonrasında İsrail ve Filistin arasında süregelen hâdiseler başta insancıl hukuk kuralları olmak üzere uluslararası hukukun birçok konusunun tekrardan ele alınmasını zarûr kılmıştır. Bunlar arasında silâhlı çatışmalar esnasında saldırılması yasak alanlar ve nesneler sorunu da yer almaktadır. Rusya Federasyonu ile Ukrayna arasındaki krizde nükleer santrallere saldırı ve onların korunması³ ile birlikte barajlara saldırı da gündeme taşınmıştır.⁴

Bu itibârla, 6 Haziran 2023 târihinde Dinyeper üzerinde konumlanan ve daha önceden Rus kontrolüne geçmiş Kahovka Barajı'nın (Kakhovka Dam) havaya uçurulması sûretiyle Ukrayna'nın Herson bölgesinin güneyi sular altında kalmıştır. Bu elim hâdisе uluslararası insancıl hukukta farklı sorunların ele alınmasını gerekli

² Bu konuda özellikle 1949 yılında kabûl edilen dört Cenevre Sözleşmesi ve ikisi 1977 biri 2005 târîhli üç protokol akıllara gelmektedir. Söz konusu Cenevre Sözleşmeleri (1949) şu şekilde sıralanabilir: “Harp Felâketzedelerinin Himâyesine Dâir Cenevre Sözleşmesi” (Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field); “Silâhlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerinin Vazîyetlerinin Islâhı Hakkında Cenevre Sözleşmesi” (Convention for the Amelioration of the Condition of Wounded, Sick and Shipwrecked Members of Armed Forces at Sea); “Harp Esirleri Hakkında Tatbik Edilecek Muâmeleye Dâir Cenevre Sözleşmesi” (Convention Relative to the Treatment of Prisoners of War); “Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına Dâir Cenevre Sözleşmesi” (Convention Relative to the Protection of Civilian Persons in Time of War). Resmî İngilizce metinler için bkz. Dietrich Schindler & Jiri Toman(eds), *The Laws of Armed Conflicts. A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents* (4th edn, Martinus Nijhoff Publishers 2004) 459-634. Ayrıca Türkçe metinler için bkz. Kızılay ve Kızılhaç'ın *Milletlerarası Kaynakları. Sözleşmeler-Tüzükler-Kararlar* (1st edn, Türkiye Kızılay Derneği 1964) 111-290. I ve II no'lu Ek Protokoller için bkz. *infra* dipnot: 44.

³ Bu konuda diğerlerinin yanı sıra bkz. Tom Dannenbaum, “The Attack at the Zaporizhzhia Nuclear Plant and Additional Protocol I” (March 13 2022) West Point: Lieber Institute Blog via <<https://lieber.westpoint.edu/Attack-Zaporizhzhia-Nuclear-Plant>> (erişim târihi: 26/02/25); Tibisay Morgandi & Batuhan Betin, “Legal Implications of the Military Operations at the Chernobyl and Zaporizhzhia Nuclear Power Plants” (April 15 2022) EjilTalk via <www.ejiltalk.org/legal-implications-of-the-military-operations-at-the-chernobyl-and-zaporizhzhia-nuclear-power-plants/> (erişim târihi: 15/04/22); Erika Weinthal & Carl Bruch, “Protecting Nuclear Power Plants during War: Implications from Ukraine” (2023) 53 *Environmental Law Reports* 10285-10297, özellikle 10289-10293

⁴ Aşağıda ayrıntılandırılacağı üzere, su, silâhlı çatışmalar esnasında silâh olarak kullanılabilir. “Suyun silâhlaştırılması” (weaponising water) terimiyle de anılan unsur Ukrayna ve Rusya arasındaki krizde de aktif olarak tâkip edilmektedir. Nitekim Rus kuvvetleri Mariopol Kentini susuz bırakma yolunu seçmişlerdir. Bkz. Antonia Zimmermann “Russia’s War on Water in Ukraine” (May 25 2022) *Politico* via <www.politico.eu/article/russias-war-on-water-in-ukraine/> (erişim târihi: 28/01/25).

kılmaktadır. Bunlar arasında silâhlı çatışmalar esnasında barajların statüsü ve korunmasına ilişkin düzenlemeler, bu düzenlemelere aykırılığın sonuçları, bilhassa da bireysel cezâî sorumluluk müessesesi⁵ ve hattâ işgâl altındaki topraklarda barajların ve su kaynaklarının korunması gibi konular akıllara öncelikle gelmektedir. Bu çalışmada, bu derece katmanlı ve katmerli sorunlara yol açan Kahovka Barajı Hâdisesi kapsamında, sadece barajların, özellikle de silâhlı çatışmalar hukuku kapsamındaki statülerinin kısaca değerlendirilmesi amaç edinilmiştir.

I. ULUSLARARASI HUKUK VE BARAJLAR

Kalkınmanın en önemli araçlarından biri olarak lanse edilen barajların, temel olarak, bir yanda su depolamak için diğer yanda elektrik enerjisi üretmek için kullanıldığının ifâde edilmesine karşılık günümüzde barajların olumlu katkısına ilişkin iddiaların abartıldığı ve yararlarından çok olumsuz yönlerinin ağır bastığı vurgulanmaktadır.⁶ Her ne kadar çoğu baraj ulusal nehirler üzerinde inşa edilmiş olsa da bir kısmı uluslararası nehirler⁷ üzerinde inşa edilmiştir.⁸ Bu durumun doğal sonucu olarak, uluslararası bir nehirde inşa edilmiş olan barajın, bilhassa konumuna göre, gerek yukarı gerek aşağı kıyıdaş devletleri etkileyeceğine vurgu yapılmaktadır.⁹

Bakıldığında, günümüzde uluslararası nehirler üzerinde de birçok büyük barajın inşa edilmiş olduğu fark edilmektedir. Bu bağlamda, başta sulama ve elektrik enerjisi elde etme amacı olmak üzere, farklı amaçlarla kullanılan barajlar uluslararası hukukun çeşitli yönlerden konusunu teşkil edebilmektedir. Bu itibarla,

⁵ Kahovka Barajının havaya uçurulmasından kimin sorumlu olduğu açık değildir. Taraflar bu konuda birbirlerini suçlamaktadır. Konuya ilişkin kısa bir bilgilendirme makalenin ilgili kesiminde gerçekleştirecektir. Bkz. infra “Kahovka Barajının Bombalanması Eyleminin Sonuçları (: İsnad)” başlığı altında yer verilen açıklamalar.

⁶ Bkz. Matthew Happold, “Dams and International Law” in Boisson de Chazournes & Salman (eds) Les ressources en eau et le droit international/Water Resources and International Law (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 2005) 579. Koşut biçimde, hidroelektrik barajlarının temel avantajı olarak elektrik enerjisini üretirken sera gazı salınımı yapmamaları gösterilirken, dezavantajları ise metan gazı ve karbon diyoksit salınımına yol açmaları, üzerinde kuruldukları nehirlerin akışını etkileyerek eko-sistemi tehdit etmeleri ve kuruldukları alanda yaşayanların yer değiştirmesine sebep olmaları şeklinde sıralanmaktadır. Konu hakkında diğerlerinin yanı sıra bkz. Karlie Shea Clemons, “Hydroelectric Dams: Transboundary Environmental Effects and International Law” (2009) 36 (3) Florida State University Law Review 490-498.

⁷ Başta uluslararası nehir kavramı olmak üzere benzer kavramlara dâir ayrıntılı açıklama ve değerlendirmeler için diğerlerinin yanı sıra bkz. Anıl Çamyamaç, “Uluslararası Hukukta Köprüler: Sınırlar ve Diğer Hususlar” (2017) 7 (1) Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi 236-237.

⁸ Bununla berâber, günümüzde yaklaşık 45000’in üzerinde barajın uluslararası su yolları üzerinde inşa edildiği; bunların bâzılarının hidroelektrik bâzılarının ise hidroelektrik olmayan barajlar niteliğini hâiz olduğu ve başta Kanada, Norveç ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere devletlerin temel enerji kaynağını teşkil ettikleri ifâde edilmektedir. Bkz. Clemons (6) 489.

⁹ Bkz. Happold (6) 579.

barajlara ilişkin ortak kullanım, diğer kıyıdaşların haklarını etkileme, sınırlandırma, baraj göllerinden faydalanma gibi birçok farklı konuda düzenlemeler ve anlaşmalar yapıldığı dikkat çekmektedir. Uluslararası nehirler üzerinde inşa edilmiş ve hakkında düzenlemeye gitme gereği doğan bu tür barajlar arasında Falcon Barajı, Kariba Barajı, Lei Barajı, Demirkapı I ve Demirkapı II barajları gibi önemli barajlar yer almaktadır.¹⁰ Hattâ bâzı durumlarda genel bir proje çapında birçok barajı kapsamına alan örneklerle de rastlanmaktadır.¹¹

Barajların uluslararası hukukta ele alınmasını gerektiren bir durum da, her ne kadar uluslararası hukukun daha az gündemine gelse ve özellikli bir durumu içerse de, silâh çatışmalar kapsamında barajların korunması konusudur.¹² Burada özellikle dikkat edilmesi gereken, bâzı durumlarda barajlara stratejik bir nedenle de zarar verilebilmesi olmaktadır.¹³ Böylelikle, müteâkip alt başlık altında konuya

¹⁰ Konuya ilişkin diğerlerinin yanı sıra bkz. Anıl Çamyamaç, *Uluslararası Hukukta Göller* (1st edn, Seçkin 2016) 88-93. Öte yandan, uluslararası hukukta barajlara ilişkin ciddi ihtilâflar söz konusu olmuş, hattâ bâzıları uluslararası yargı mercilerinin önüne taşınmıştır. Meselâ bunlar arasında Gabčíkovo-Nagymaros Dâvası ilk akla gelenlerdendir. Macaristan ve Çekoslovakya 1977 yılında bir anlaşma vâsıtasıyla Tuna üzerinde ortak baraj, havuz ve hidroelektrik tesisleri inşa edip kullanma konusunda uzlaşmışlardır. Ancak daha sonra Macaristan projeden çekilmiş, Slovakya ise tek taraflı olarak projeyi farklı bir şekilde (Variant C) uygulayarak devam ettirmek istemiştir. Taraflar arasındaki ihtilâf Uluslararası Adâlet Dîvanına taşınmıştır. Bkz. Case Concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), ICJ Reports, 1997. Barajlara ilişkin ulusal düzeyde de ciddi sorunlar çıkabilmektedir. Bunlardan biri de 1920'li yıllarda Alman eyaletleri Baden ile Württemberg arasında hâsıl olan "Donauversinkung Vakası" olmaktadır. Konuya ilişkin diğerlerinin yanı sıra bkz. Matthias Herdegen, "Donauversinkung Case" in Bernhardt (ed) *Encyclopedia of Public International Law* vol I (A-D) (1st edn, North-Holland/Elsevier 1992) 1096-1097.

¹¹ Meselâ 2011 yılında hükûmet tarafından onaylanan Hidro Aysén Projesi çerçevesinde Şili'nin, Patagonya bölgesinin kendi ülkesi sınırları dâhilinde kalan kısmında ülkenin enerji ihtiyacını karşılamak adına bir dizi baraj projesi geliştirdiği ve o dönemde konuya ilişkin birçok tartışmanın alevlendiği gözden kaçırılmamalıdır. Konu hakkında diğerlerinin yanı sıra bkz. Margaret Beukes, "Building Dams to Assuage the Hunger for Electricity: The Chilean Hydro-Aysén Decision" (2012) 37 *South African Yearbook of International Law* 323-355. Nitekim Proje, gördüğü tepki ve bu yönde oluşan kamuoyu sebebiyle 2014 yılında yeni hükûmet tarafından iptal edilmiştir.

¹² Silâhlı çatışmaların tatlı su kaynakları üzerinde dört temel olumsuz etkisi olduğuna dikkat çekilmiştir. Bunlardan ilki tatlı sulara erişimin kısıtlanması iken, diğerleri suyun kalitesinin bozulması, tatlı su ekosistemlerinin zarar görmesi ve nihâyetinde baraj ve benzeri yapıların zarar görmesi olarak sıralanabilmektedir. Bkz. Mara Tignino & Tadesse Kebebew, "The Legal Protection of Freshwater Resources and Related Installations during Warfare" (2022) 20 (5) *Journal of International Criminal Justice* 1195-1199.

¹³ Silâhlı çatışmalar döneminde verilen zararlar bir yana, barajlar üzerinde barış zamanında da çeşitli nedenlerle zararlar oluşabilmektedir. Bu zararların birçoğunda da, tıpkı silâhlı çatışmalar esnasında verilen zararlarda olduğu gibi, sivil halk olumsuz yönde etkilenmektedir. Konuya ilişkin eski târihli bir araştırmada barış zamanında barajlara verilen veya onlara ilişkin oluşan zararlar ve bunların örnekleri değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, 1959 Ocağında yaşanan İspanya'daki Vega de Tera hâdisesi, aynı yılın Aralık ayında Fransa'da meydana gelen Malpasset Barajı hâdisesi, 1963 Ekiminde İtalya'daki Vaiont Barajı hâdisesi, 1970 Ocağında Arjantin'deki Frias Barajı hâdisesi, Haziran 1976'da Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan Teton Barajı hâdisesi ile Eylül 1985'te İsveç'te meydana gelen Noppikoski Barajı hâdisesi sıralanmıştır. Konu hakkında bkz. Margareta Bergström, "The Release in War of Dangerous Forces from Hydrological Facilities" in Westing (ed) *Environmental Hazards of War. Releasing Dangerous Forces in an Industrialized World* (1st edn, Sage Publications 1990) 40.

ilişkin bâzı örneklere yer verilerek, Kahovka Barajı ve bu baraj çerçevesinde yaşanan sorunlar kısaca aktarılmaya çalışılacaktır.

II. BARAJLARA ZARAR VERİLMESİNE İLİŞKİN ÖRNEKLER VE KAHOVKA HÂDİSESİ

Bir üst bölümde de değinildiği üzere, silâhlı çatışmalarda barajlar düşman kuvvetlerinin bir saldırısının hedefi hâline gelerek zarar görebildiği, hattâ yıkılabildiği gibi bâzı durumlarda düşmana karşı stratejik bir hamle olarak baraja ülke devletince de zarar verilebildiği görülebilmektedir. Bakıldığında, düşman kuvvetlerinin bir saldırısı sonucu barajların zarar gördüğü, hattâ yıkıldığı örnekler seyrek değildir.¹⁴ Nitekim II. Dünya Savaşı esnasında müttefiklerin Alman ülkesindeki barajları hedef almaları bilinen en önemli örnekler arasında yer almaktadır. Daha savaşın başında İngiliz Havacılık Bakanlığı Almanya'nın en önemli sanayi bölgelerinden biri olan kuzeybatıdaki Ruhr Bölgesinde bulunan barajları stratejik hedef olarak tespit etmiştir. Bunun nedenleri arasında bu barajların sadece elektrik üretmesi değil, aynı zamanda Alman ordusu için hayati önemi hâiz çelik sanayi için su depolamasında yatmaktadır. 1943 yılında özel olarak tasarlanan bombalarla donatılmış 19 (bâzı kaynaklarda 16 olarak geçiyor) uçaklık bir filo¹⁵ barajların bombalanması için harekete geçmiş, Möhne ve Eder Barajları vurularak ağır hasar verilmiş, hedefteki diğer üç baraj ise bombalanmamıştır. Her ne kadar kısa bir sürede—iki haftada elektrik üretimi, dört haftada da çelik sanayisine ait fayda bakımından- eskiye dönülebilmiş olsa da barajların stratejik önemi bu saldırılarla kanıtlanmıştır.¹⁶

¹⁴ Esâsen târihin ilk dönemlerinden beri birçok durumda su yollarının ve bentlerin saldıran tarafından stratejik olarak kullanılabilirdiği örneklerle rastlanılmaktadır. Meselâ M.Ö. 6'ncı yüzyılda Ahameniş İmparatorluğu'nun (*Achaemenid Empire*) kurucusu Büyük Kiros'un (*Cyrus the Great*) Babil'i işgali sırasında şehri koruyan yapay gölü tekrar Fırat'a yönelterek karanlıkta ordusunun şehrin duvarlarına kadar rahatlıkla gelmesini sağladığı ve böylelikle Babilleri gâfil avladığı aktarılmaktadır. Bkz. Agnieszka Szpak, "The Use of Water as a Weapon under International Humanitarian Law with Special Emphasis on the Destruction of the Nova Kakhovka Dam" (2024) CIII Studia Iuridica 62.

¹⁵ Operasyonun adı cezâlandırmak (*chastise*) şeklinde belirlenmiş iken operasyonu düzenleyen filoya "baraj imha edicileri" (*dambusters*) adı verilmiştir. İngiliz Havacılık Bakanlığının stratejik hedef olarak tespit ettiği Ruhr Bölgesindeki beş barajı vurmak için Kraliyet Hava Kuvvetlerinin Lanchester tipi 19 ağır bombardıman uçağından oluşan 617 no'lu filosu bu kritik saldırı için görevlendirilmiştir. Saldırıya katılan 19 uçaktan sekizi kaybedilmiştir.

¹⁶ Konuya ilişkin olarak meselâ bkz. Bergström (13) 40-41; Hilaire McCoubrey, *International Humanitarian Law. Modern Developments in the Limitation of Warfare* (2nd Edn, Ashgate/Dartmouth Publishing Company Limited 1998) 179; Laurent R. Hourcle, "Environmental Law of War" (2001) 25 (3) Vermont Law Review 656 (*Hourcle*'nin ayrıntısıyla sunduğu bilgiler kapsamında iki barajın yıkılması sonucunda ilgili vadideki 125 fabrikanın ağır hasar aldığı veya yıkıldığı, 25 köprü ve birçok güç istasyonunun yıkıldığı, demir yolu hatlarının kesildiği, bölgedeki kömür madenlerinin sular altında kaldığı ve 1294 Alman vatandaşının hayatını kaybettiği görülmektedir); Gary D. Solis, *The Law of Armed Conflict. International Humanitarian Law in War* (1st edn, Cambridge University Press 2010) 528-529; Tobias von Lossow, "The Rebirth of Water as a Weapon: IS in Syria and Iraq" (2016) 51 (3) International

Târihten bir diğer örnek döneminin en önemli barajlarından birini temsil eden ve Kuzey Kore'nin de ulusal simgelerinden biri konumundaki Supung Barajının Birleşmiş Milletler Kuvvetlerince 1952 ilâ 1953 yılları arasında farklı târihlerde saldırıya uğraması olarak gösterilebilir. Amaç muhâlif kampın cesaretlendirilmesi ve böylelikle müzâkereler için siyâsî baskı oluşturmak olarak gösterilmiştir.¹⁷ Bunun dışında 1951 yılında Amerika Birleşik Devletleri Donanma Kuvvetleri Hwac-hon Barajını vurmuşlardır. Bunun sebebi olarak da, Kuzey Kore'nin bir yanda barajın aşağısındaki vadiyi sular altında bırakmak sûretiyle Birleşmiş Milletler Güçlerinin ilerlemesini engelleyebilecek olması diğer taraftan baraj kapaklarını kapatmak marifetiyle su seviyesini düşürerek Birleşmiş Milletler Güçlerine kolaylıkla saldırılabılme ihtimalini yaratabilecek olması gösterilmiştir.¹⁸

Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri ordusu Vietnam Savaşı esnasında da barajlara, bentlere ve deniz duvarlarına yönelik birtakım saldırılar gerçekleştirmiştir.¹⁹ Ancak, bu saldırılar düzenlenmeden evvel saldırıların orantılılığı değerlendirme altına alınmış; bunun sonucunda büyük zarara yol açmayacak şekilde parça tesirli bombaların kullanılması tercih edilmiştir.²⁰

2022 yılında Fırat Barajı olarak da anılan Tabaka Barajı Amerikan Hava Kuvvetleri tarafından vurulmuştur. Suriye'deki bu barajın önemi büyüktür. Esasen o dönemde Irak-Şam İslâm Devleti (İŞİD) Fırat üzerindeki birçok barajı kontrol altına alarak bölgede, özellikle aşağı kıyılarda konumlanan şehirler üzerinde etkiyi

Spectator 84. Ayrıca bkz. Sarah Fleming & Pier Giorgio Nembrini & Riccardo Couti (eds), *War and Water* (1st edn, International Committee of the Red Cross 1999) 32-33; Charlotte Grech-Madin, "Water and Warfare: The Evolution and Operation of the Water Taboo" (2021) 45 (4) *International Security* 89-90; "Dams as Targets of War, Today as in the Past" via <https://ihedn.fr/en/notre-selection/les-barrages-comme-cibles-de-guerre-aujourd'hui-comme-hier> (erişim târihi: 01/01/25).

¹⁷ Bkz. "Dams as Targets of War, Today as in the Past" (16).

¹⁸ Konuya ilişkin olarak meselâ bkz. Michael N. Schmitt, "Attacking Dams – Part II: The 1977 Additional Protocols" (February 2 2022) West Point: Lieber Institute Blog <<https://lieber.westpoint.edu/attacking-dams-part-ii-1977-additional-protocols/>> (erişim târihi: 31/12/24). Ayrıca, konuya ilişkin bkz. Grech-Madin (16) 98-99.

¹⁹ Bkz. Michael D. Jr. Diederich, "'Law of War' and Ecology—A Proposal for a Workable Approach to Protecting the Environment through the Law of War" (1992) 136 *Military Law Review* 149.

²⁰ Bkz. Michael N. Schmitt, "Attacking Dams – Part I: Customary International Law" (January 31 2022) West Point: Lieber Institute Blog via <<https://lieber.westpoint.edu/attacking-dams-part-i-customary-international-law/>> (erişim târihi: 31/12/24). Rogers, bu itibarla, Hanoi'nin sanayi ve savunma ihtiyaçlarının %75'ini karşıladığı belirtilen Lang Chi'deki hidroelektrik tesisinin bombalanması plânlanırken baraja zarar verilmesi durumunda 23000 sivilin baraj sularının yaratacağı sel sebebiyle hayatını kaybedebileceğinin öngörülmesi üzerine, askerî danışmanların lazer-güdümlü bomba kullanılmasını önerdiklerini ve bunun sonucunda da baraja zarar verilmeksizin tesisin yok edildiğini aktarmıştır. Bkz. Anthony P.V. Rogers, *Law on the Battlefield* (2nd Edn, Manchester University Press 2004) 18.

artırmayı hedeflemiş, hattâ 2014-2015 yıllarında Irak'ın güneyindeki susuzluğun temel nedeni IŞİD'in suyu engellemesi olarak gösterilmiştir.²¹

Bir barajın zarara uğratılması sadece yıkılması veya doğrudan fizikî zarar verilmesi sûretiyle değil aynı zamanda topladığı sulara zarar verilmesi yoluyla da gerçekleştirilebilecektir. Diğer bir deyişle, insan sağlığını bozucu, insanların zehirlenmesine yol açacak birtakım kimyasalların veya nev'i çeşit zehirlerin, kirletenlerin baraj sularına karıştırılması da silâhlı çatışmalar esnasında başvurulabilen, ancak aşağıda da görülebileceği üzere özünde yasaklı hareketlerdendir.²²

İlâveten barajların kontrolünün ilgili ülkenin kontrolünü de kolaylaştıracağı; sonuçta enerji ve su ihtiyacının ülke alanlarının kontrolünde temel konuları teşkil ettiği ifade edilmektedir.²³ Yukarıda belirtildiği üzere, IŞİD, Irak ve Suriye'deki etkinliğini artırmak amacıyla suyu kimi zaman keserek, kimi zaman salarak ve birçok durumda da kirleterek hareket etmiştir.²⁴ Benzer şekilde, Uganda kuvvetlerinin Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ndeki hedefleri arasında başkente elektrik sağlayan Inga Barajı da yer almış; söz konusu baraj Uganda kuvvetlerinin kontrolüne geçmiştir.²⁵

Öte yandan, bâzı durumlarda farklı sebeplerle barajın, ülke devletleri tarafından ve hattâ seyrek de olsa barajın kontrolünü elinde bulunduran kuvvetlerce zarara uğratıldığı fark edilmektedir. Meselâ Ukrayna askerî birlikleri Rus birliklerinin ülkelerinde ilerlemesini durdurmak maksadıyla 26 Şubat 2022 târihinde Dinyeper Nehrinin bir kolu olan İrpın üzerinde inşa edilmiş Kozarovytska Barajına zarar vererek kendi topraklarını sular altında bırakmıştır.²⁶ Bir savaş tekniği olan bu uygulamanın benzerlerine daha eski târihlerden beri rastlanıldığı fark edilmektedir. Meselâ 17'inci yüzyılda köylülerin tüm karşı çıkışına rağmen düşman tarafının topraklarında ilerlemesini durdurmak için Hollânda'nın bentlerini yıkarak verimli arazilerini sular altında bıraktığı aktarılmaktadır.²⁷ Çin, II. Çin-Japon Savaşı

²¹ Bkz. Tignino & Kebebew (12) 1198.

²² Konuya ilişkin olarak bkz. *infra* "Silâhlı Çatışmalar Esnasında Baraj Sularının Korunması" alt başlığı altında yer alan açıklamalar.

²³ Bkz. Mara Tignino, "Water During and After Armed Conflicts. What Protection in International Law?" (2016) 1 (4) International Water Law 13.

²⁴ IŞİD'in Irak ve Suriye'deki bu yönlü faaliyetlerine dâir bkz. *infra* dipnot: 93.

²⁵ Konuya ilişkin bkz. *infra* dipnot: 51.

²⁶ Bkz. Andrew Kramer, "They Flooded Their Own Village, and Kept the Russians at Bay" (April 27 2022 Wednesday) New York Times via <<https://www.nytimes.com/2022/04/27/world/europe/ukraine-russia-war-flood-infrastructure.html>> (erişim târihi: 30/01/25).

²⁷ 1672 ilâ 1678 yılları arasında süregelen Fransa ile Hollânda arasındaki savaşta, savaş taktiği olarak, belirtildiği üzere, Fransız ordusunun ilerlemesini durdurmak saiki ile Hollânda, barajlarına ve su bentlerine zarar vererek, kendi topraklarını sular altında bırakmıştır. Bkz. Hourcle (16) 655. Konu ile ilgili olarak ayrıca bkz. Claude Pilloud & Jean Pictet, "Article 56: Protection of Works and Installations

esnasında (1937-1945) Japon askerlerinin ülkesindeki ilerlemesinin önüne geçmek maksadıyla Sarı Nehir üzerindeki Huay Van Kav bendini dinamitle havaya uçurmuş; ne yazık ki, bu eylem bölgedeki kendi halkına daha çok zarar vermiş ve yoğun can kaybı yaşanmıştır.²⁸ Tüm bunlar bir yana II. Dünya Savaşı esnasında Nazi ilerlemesini ülkede durdurmak adına Sovyet yönetimi de DiniproHes Barajını havaya uçurmuş ve bunun sonucu olarak da yaklaşık 100.000 kişi hayatını kaybetmiştir.²⁹ Bu bağlamda, aşağıda ele alınacak spesifik düzenlemelerin tüm bu anlaşılanlar nedeniyle oluşturulduğu ifâde edilmektedir.³⁰

Belirtildiği üzere, Dinyeper Nehri³¹ üzerinde inşa edilmiş Kahovka Barajı patlatıldığı gün Rus kuvvetlerinin kontrolü altındaydı.³² 700.000 kişinin su kaynağı olduğu belirtilen Baraj³³, 6 Haziran 2023 târihinde havaya uçurulmuş ve suları işgâl altındaki Herson bölgesini kaplamıştır. Gerek Ukrayna, gerek Rusya Hâdiseyle ilgili olarak birbirlerini suçlamaktadır. Barajın yıkılmasıyla öncelikle bir milyona

Containing Dangerous Forces”, in Sandoz & Swinarski & Zimmermann (eds) Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949 (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 1987) 667 § 2142; Szpak (14) 62-63 (İspanyollara karşı). Hollânda’da benzer savunma II. Dünya Savaşı’nda Alman birliklerince de gerçekleştirilmiştir. Bkz. Pilloud & Pictet (27) 667 § 2142.

²⁸ Bkz. Karen Hulme, War Torn Environment: Interpreting the Legal Threshold (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 2004) 132; von Lossow (16) 92 (yazar yaklaşık 800 bin kişinin hayatını kaybettiğini aktarmıştır). Ayrıca, bkz. Pilloud & Pictet (27) 667 § 2142.

²⁹ Konuya ilişkin meselâ bkz. Dmytro Moroz & Claire Bigg, “Ukrainian Activists Draw Attention to Little-Known WWII Tragedy” (August 23 2013) Radio Free Europe via <<https://www.rferl.org/a/european-remembrance-day-ukraine-little-known-ww2-tragedy/25083847.html>> (erişim târihi: 29/01/25); Steve Brown, “Damn Dams—For Ukrainians, Devastation Caused by Destruction of Dams Should Be No Surprise” (June 6 2023) Kyiv Post via <<https://www.kyivpost.com/post/17942>> (erişim târihi: 29/01/25). Hattâ, bu yıkım sonrasında bölgeye yerleşen Alman kuvvetleri barajı kısmen yeniden inşa etmiş ve iki yıl sonra 1943’te toprakları terk ederken, bu kez onlar barajı havaya uçurmuşlardır. Bkz. Brown (29).

³⁰ Bkz. Pilloud & Pictet (27) 667 § 2145.

³¹ Valday Dağlarının güneyinden doğan Rusya, Belarus ve Ukrayna topraklarını kat ederek doğduğu yerden 2200 km sonra Karadeniz’e boşalan Dinyeper Nehri’nin 2000 km’lik kesimi seyrüsefere müsâittir. Dahası, birçok kolunun yanı sıra 800 km’lik aşağı kesiminde iç içe geçmiş haznelerin konumlandığı Nehrin üzerinde 300’den fazla su gücünden enerji üreten tesis bulunmaktadır. Bu açılardan bakıldığında, Dinyeper, özellikle Ukrayna’nın yoğun nüfusunun bulunduğu kesimlere elektrik ve su sağlayan, aynı zamanda tarım sulamasında da kullanılan önemli bir kaynak konumundadır. Konuya ilişkin diğerlerinin yanı sıra bkz. Sergei Vinogradov & Patricia Wouters, “Transboundary Water Cooperation between the Russian Federation and the Neighbouring States: Legal and Institutional Frameworks” in McCaffrey & Leb & Denoon (eds) Transboundary Water Cooperation between the Russian Federation and the Neighbouring States: Legal and Institutional Frameworks (1st edn, Edward Elgar Publishing Limited 2019) 465.

³² Bkz. Viktor Vyshynevskiy & Serhii Shevchuk & Viktor Komorin & Yuri Oleynik & Peter Gleick, “The Destruction of the Kakhovka Dam and Its Consequences” (2023) 48 (5) Water International 635.

³³ Bkz. Mara Tignino & Tadesse Kebebew & Caroline Pellaton, “International Law and Accountability for the Nova Kakhovka Dam Disaster” (July 13 2023) West Point: Lieber Institute Blog via <<https://lieber.westpoint.edu/international-law-accountability-nova-kakhovka-dam-disaster/>> (erişim târihi: 05/01/25). Kahovka Barajı hakkında daha ayrıntılı açıklama ve bilgi için bkz. Vyshynevskiy et al. (32) 632-634.

yakın insanın susuz, 140.000 kişinin ise elektriksiz kaldığı belirtilmektedir.³⁴ İlâveten bir yanda yıkılan baraj kaynaklı sel sularının yüksek yoğunluklu metal pisliği ve büyük miktardaki besini Karadeniz’e sürüklediği, diğer yanda kuruyan göl tabanında yaklaşık 500.000 ton tutarındaki ölü çift kabuklunun bozulduğu aktarılmaktadır.³⁵ Sadece belirli zararlara ilişkin bu veriler, barajın yıkılmasıyla oluşan felâketin boyutlarının algılanabilmesi açısından önem teşkil etmektedir.

III. SİLÂHLI ÇATIŞMALARDA BARAJLARIN STATÜSÜNE DÂİR KURALLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

A. Genel Olarak

Uluslararası su yolları hukukuna ilişkin metinlerde baraj ve bentler bir yana genelde su ve sulamayla ilgili tesislerin korunmasına dâir genel birtakım düzenlemelere yer verilmiş olduğu dikkat çekmektedir. Meselâ günümüzde uluslararası su yolları hukukun en temel metinlerinden biri konumundaki Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşmesi’nin (1997) 29’uncu maddesinde bu yönlü genel bir hükme yer verilmiş olduğu görülmektedir.³⁶ Bu konuda diğer örnekler arasında henüz geçtiğimiz yıl sonunda yürürlüğe girmiş olan Nil Nehri Havzası İşbirliği Çerçeve Anlaşması’nın (*Nile Basin Cooperation Framework Agreement*) 13’üncü maddesinde yer alan düzenleme gösterilebilecektir.³⁷ Bu çerçevede, silâhlı çatışmalar esnasında su kaynaklarının ve onlarla ilişkili tesislerin korunmasına ilişkin genel nitelikli düzenlemelerin yanı sıra, bu şekilde korumaya dâir özel hükümlerin varlığı dikkatlerden kaçırılmamalıdır.³⁸ Bunun ötesinde, baraj ve bentler tarafından tutulan sular göz

³⁴ Bkz. Masoud Zamani & Amirabbas Kiani & Aghil Mohammadi, “Mission Impossible. Establishing Criminal Responsibility for the Nova Kakhovka Dam’s Destruction under Article 8 (2)(b)(iv) of the Rome Statute” (2024) 93 Nordic Journal of International Law 454. Ötesinde, *Dannenbaum* on binlerce insanın yerinden olduğunun altını çizmektedir. Bkz. Tom Dannenbaum, “What International Humanitarian Law Says about the Nova Kakhovka Dam” (June 12 2023 Monday) LawFare via <<https://www.lawfaremedia.org/article/the-destruction-of-the-nova-kakhovka-dam-and-the-heightened-protections-of-additional-protocol-i>> (erişim tarihi: 29/01/25).

³⁵ Bkz. Zamani *et al.* (34) 455.

³⁶ Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşmesi’nin, her ne kadar yürürlüğe girmiş olsa da, belirli bir su yolu açısından uygulanması, söz konusu su yolunun kıyıdaki tüm devletlerin ona taraf olmasına bağlı olacağı için oldukça zor görünmektedir. Bu durum hâlihazırda taraf devletlerin sayısı ve konumları incelendiğinde açıkça fark edilmektedir. Konuya ilişkin genel bir değerlendirme için diğerlerinin yanı sıra bkz. Anıl Çamyamaç, “1997 Tarihli ‘Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme’nin Yürürlüğe Girişine Dair Kısa Bir Değerlendirme”, (2014) 16 (2) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi özellikle 26-36.

³⁷ Konu hakkında bkz. Anıl Çamyamaç, “Nil Havzası İşbirliği Çerçeve Anlaşmasının Yürürlüğe Girişine İlişkin Bir Değerlendirme” (2024) 5 (10) İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 41.

³⁸ Tıpkı Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme’de yaşanıyor olduğu gibi, her ne kadar yürürlüğe girmiş olsa da, Mısır ve Sudan’ın –henüz–

önüne alındığında târihsel perspektiften suların korunması hususuna ayrıca değinilmesi yararlı olacaktır.

Bu konudaki bağlayıcı nitelikli kurallaşma bir yana, genel olarak “yumuşak kurallar” (*soft law*) olarak adlandırılan ve ilke olarak bağlayıcı niteliği olmayan metinlerin de varlığı dikkatlerden kaçmamalıdır. 2019 yılında ortaya konulan Su Altyapısının Korunmasına Dâir Cenevre İlkeleri (*Geneva Principles on the Protection of Water Infrastructures*)³⁹ bu tür bir belge niteliğini hâizdir ve konuya ilişkin birtakım ilkeler içermektedir. Tehlikeli kuvvet içeren su altyapılarının korunmasıyla ilgili olarak da 13’üncü ilkenin varlığı ilk etapta göze çarpmaktadır.⁴⁰ Söz konusu ilke esas olarak aşağıda yer verilecek I no’lu Protokol ile II no’lu Protokolün ilgili hükümlerine paralel düzenlemeler içermektedir.⁴¹

B. Tehlikeli Kuvvetlerin Salınmasına Dâir Düzenleme

Silâhlı çatışmalar esnasında barajların korunması, özellikle su kaynaklarına ulaşım, enerji elde edilmesi gibi temel konular açısından, kuşkusuz, önem arz etmektedir. Bununla berâber, uluslararası silâhlı çatışmalar hukukunda barajların ve bentlerin korunmasına dâir özel bir düzenleme de söz konusu edilmiştir.⁴² Bu bağlamda, Cenevre Sözleşmelerine (1949) I no’lu Ek Protokol (1977)⁴³ madde 56’da

tarafı olmadığı söz konusu Anlaşmanın (an itibâriyle de taraf olmaları zor görünmektedir) etkin bir biçimde uygulanması oldukça tartışmalı görünmektedir.

³⁹ İlkeler ve yorumlarına ilişkin İngilizce metin için bkz. “*The Geneva List of Principles on the Protection of Water Infrastructure*” (2019) Geneva Water Hub via <www.genevawaterhub.org/sites/default/files/atoms/files/gva_list_of_principles_protection_water_infra_www.pdf> (erişim târihi: 26/02/25).

⁴⁰ Sadece silâhlı çatışmalar esnasında değil, aynı zamanda çatışmalar sonrası için de yararlanılabilecek ilkeler arasında ayrıca su altyapısının ve su altyapısı ile ilgili tesislerin silâhlı çatışmalarda kullanılmasına ilişkin birtakım ilkeler getiren 4 sayılı ilke, su kaynaklarının zehirlenmemesine dâir 5 sayılı ilke ve açığa yol açmamaya sivil halkın bekâsı için vazgeçilmez nitelikteki su altyapılarının korunmasına ilişkin 12 sayılı ilke de göz önüne alınması gereken niteliktedir.

⁴¹ Konuya ilişkin açıklama ve değerlendirmeler için diğerlerinin yanı sıra bkz. Szpak (14) 73.

⁴² Uluslararası silâhlı çatışmalar hukuku dâhilinde spesifik bâzı düzenlemelerle belirli mahallere özel koruma sağlandığı fark edilmektedir. Makalenin konusunu teşkil eden baraj ve bentler dışında ibâdete, bilime, sanata ve yardım kurumlarına hizmet eden yapılar, târihî yapılar ve hastâneler özel korumaya konu edilen yerler arasındadır. Bu konuda diğerlerinin yanı sıra bkz. Hüseyin Pazarcı, Uluslararası Hukuk Dersleri IV. Kitap (1st edn, Turhan Kitabevi 2000) 256. Belirtilen bu alanlar dışında, doktrinde başkaca alanların da özel korumaya tâbi kılınmasına ilişkin önerilere rastlanmaktadır. Meselâ bu yönlü teklifler arasında hayvanat bahçeleri gelmektedir. Bilindiği üzere, başta II. Dünya Savaşı olmak üzere günümüze kadar birçok uluslararası silâhlı çatışmada hayvanat bahçeleri ve doğal olarak içinde yaşayan hayvanlar da ciddi zarar görmüşlerdir. Bu konuya ilişkin diğerlerinin yanı sıra bkz. Anıl Çamyamaç, “Uluslararası Silâhlı Çatışmalar ve Hayvanların Korunması: Uluslararası İnsancıl Hukuk Perspektifinden Kısa Bir Değerlendirme”, in Batı & İnci (eds) Hayvanlar ve Hukuk (1st edn, Yetkin Yayınları 2023) 246-250.

⁴³ I no’lu Protokolün önemi bilhassa muhâriplerin ve savaş esirlerinin statüsü bağlamında uluslararası silâhlı çatışmalar hukukunu genişletmiş olmasında yatmaktadır. Daha da ötesinde, kendisinin ek olduğu uluslararası insancıl hukuk kurallarını düzenleyen Cenevre Sözleşmeleri (1949) ile La Haye Savaş Hukuku (1899 ve 1907) kuralları arasında bir köprü oluşturmıştır. Bu minvalde, bir yanda silâhlı çatışmalarda saldırıdan bağışık ve en savunmaz grubu teşkil eden sivillerin ve onların mallarının korunmasına ilişkin hükümlere yer verilmişken, diğer taraftan saldırıların araç ve yöntemlerini

bu özel koruma düzenleme altına alınmıştır.⁴⁴ 56'ncı maddede yer verildiği üzere, barajların korunması sivil halka yönelebilecek tehdit bağlamında

düzenleyen kurallar söz konusu edilmiştir. Konuya ilişkin bkz. Boleslaw Adam Boczek, *The A to Z of International Law* (1st edn, The Scarecrow Press, Inc. 2010) 458 § 369; Emily Crawford, "Geneva Conventions Additional Protocol I (1977)" in Wolfrum (ed) *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (on-line edn, June 2015) özellikle § 1 via <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1804> (erişim tarihi: 29/10/24). Ayrıca bkz. Gerald I.A.D. Draper, "The Implementation and Enforcement of the Geneva Conventions of 1949 and of the Two Additional Protocols of 1978" (1979) 164 (III) *Recueil des cours* özellikle 12-13 ve 50.

⁴⁴ Başta barajlar olmak üzere tehlikeli güçlerin salınımı olasılığı bulunan tesislerin saldırı hedefi yapılmasını yasaklayan ve bu itibarla konuya ilişkin oldukça ayrıntılı bir düzenleme içeren 56'ncı madde şu şekilde kaleme alınmıştır: "(1) Barajlar, bentler ve nükleer elektrik üretim tesisleri gibi tehlikeli güçler barındıran yapılar ya da tesisler, bir saldırının, buralardaki tehlikeli güçlerin salıverilmesine ve sonuç olarak, sivil halk arasında ciddi kayıplara neden olacağı durumlarda, askerî hedef teşkil etseler dahi saldırı hedefi yapılmayacaktır. Bu yapı ya da tesislerin yakınında yer alan diğer askerî hedefler, söz konusu saldırının yapı ve tesislerdeki tehlikeli güçlerin salıverilmesine ve sonuç olarak sivil halk arasında ciddi kayıpların yaşanmasına neden olabileceği durumlarda, saldırı hedefi yapılmayacaktır. (2) 1'inci Paragrafta yer alan saldırılara karşı özel koruma, aşağıdaki durumlarda ortadan kalkacaktır: a) Baraj ya da bentler için, sadece bunların normal işlevlerinin dışında, askerî operasyonları düzenli, kayda değer ve doğrudan bir şekilde desteklemesi için kullanılmaları ve yapılacak saldırıların bu desteği ortadan kaldırmanın tek çıkar yolu olması durumunda, b) Nükleer güçlü elektrik üretim santralleri için, sadece askerî operasyonları düzenli, kayda değer ve doğrudan bir şekilde desteklemek için elektrik gücü üretmesi ve yapılacak saldırının bu desteği ortadan kaldırmanın tek çıkar yolu olması durumunda, c) Bu yapı ve tesislerin yakınına yerleştirilmiş diğer askerî hedefler için, sadece askerî operasyonları düzenli, kayda değer ve doğrudan bir şekilde desteklemesi için kullanılmaları ve yapılacak saldırının bu desteği ortadan kaldırmanın tek çıkar yolu olması durumunda. (3) Her durumda da, sivil halk ve sivil bireyler, 57'nci maddede yer verilen ihtiyatî tedbirlere saygı gösterilmesi de dâhil olmak üzere, uluslararası hukuk tarafından kendilerine sağlanan tüm korumadan yararlanma haklarını muhafaza edeceklerdir. Eğer koruma ortadan kalkarsa ve 1'inci paragrafta sözü edilen yapı, tesis ya da askerî hedeflerden herhangi biri saldırıya uğrarsa, tehlikeli güçlerin salınmasını önlemek için mümkün olan her türlü tedbir alınacaktır. (4) 1'inci paragrafta sözü edilen yapı, tesis ya da askerî hedeflerin hiçbirisi zararlar-karşılık hedefi yapılamaz. (5) Çatışmanın tarafları, 1'inci paragrafta sözü edilen yapı ya da tesislerin yakınına askerî hedeflerin yerleştirilmesinden kaçınmak için çaba gösterecektir. Buna rağmen, sadece yapıları ve tesisleri saldırılardan koruma amacıyla yerleştirilmiş olan tesislere izin verilecektir ve söz konusu tesisler, korunan yapı ya da tesise yapılacak saldırılara cevap vermek için gerekli olan savunma amaçlı hareketler dışında savaş hâllerinde kullanılmamaları ve silâhlanmalarının sadece korunan yapı ya da tesislere karşı gerçekleştirilen düşmanca saldırıları geri püskürtmek için yeterli silâhlarla sınırlanmış olması koşuluyla, saldırı hedefi yapılmayacaktır. (6) Yüksek âkit taraflar ve çatışmanın tarafları, tehlikeli güçleri içeren hedefler için ek koruma sağlamak adına, kendi aralarında başka anlaşmalar yapmaya dâvet edilirler. (7) Bu madde ile korunan hedeflerin tanınmasını kolaylaştırmak için, çatışma tarafları bunları işbu Protokolün 1'inci Ekindeki 16'ncı madde kapsamında belirtildiği gibi, aynı eksen üzerine yerleştirilmiş üç parlak turuncu halkadan oluşan özel bir sembol ile işaretleyebilir. Bu işaretin olmaması çatışmanın hiçbir tarafını işbu madde çerçevesindeki yükümlülüklerinden kurtarmaz". Bu maddenin birinci fıkrasının II no'lu Protokolde de (1977) tekrar edildiği görülmektedir. Bkz. II no'lu Ek Protokol (1977) m. 15. Kısaca I no'lu Ek Protokol olarak anılan Uluslararası Silâhlı Çatışmalarda Kurbanların Korunmasına İlişkin 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokol (1977) ile yine kısaca II no'lu Ek Protokol olarak anılan Uluslararası Olmayan Silâhlı Çatışmalarda Kurbanların Korunmasına İlişkin 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmelerine Ek Protokolün (1977) orijinal İngilizce metnini için sırasıyla bkz. Schindler & Toman (2) 711-773, özellikle s. 738-739 ve s. 775-784, özellikle s. 781. Protokollerin resmî olmayan Türkçe metinleri için bkz. Melike Yamaner Batur & A. Emre Öktem & Bleda R. Kurtdarcan & Mehmet C. Uzun, 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri (1st edn, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları tarih belirtilmemiş) 179-283. Protokollerin uygulanması doğal olarak çatışma taraflarının Protokollere taraf olmasına bağlıdır. Bakıldığında, gerek Rusya Federasyonu gerek Ukrayna I no'lu Protokole tarafır. İlâve edilmelidir ki, I no'lu Protokolün ihlâli durumunda özel olarak uygulanabilecek ihtilâfların halli mekanizmasından daha önce bunu kabûl eden Rusya

temellendirilmiştir. Sivil halka yönelecek bu tehdit özel bir biçimde sınıflandırılmıştır. Çevrenin korunması bakımından önem teşkil ettiği düşünülebilecek söz konusu hükmün, özünde, doğrudan çevrenin korunmasını değil, bilâkis çevreden kaynaklanan zararlarda sivillerin korunmasını amaç edindiği ve böylelikle de ancak çevreyi dolaylı bir biçimde koruduğu ifâde edilmektedir.⁴⁵

Tehlikeli kuvvetlerin ortaya çıkmasına sebep olabilecek tesislerin hedef yapılmamasına ilişkin özel bir düzenleme teşkil eden 56'ncı madde ele alındığında, söz konusu düzenlemenin sadece belirli tesisleri kapsamı altına almış olduğu fark edilmektedir. Her ne kadar doktrindeki bâzı yazarlarca tehlikeli kuvvetler ortaya çıkartabilecek tesislerin sınırlayıcı bir biçimde sayılmadığı ifâde edilmiş olsa da⁴⁶, madde sadece elektrik enerjisi üreten nükleer tesisler ile barajlar ve bentlerden bahsetmektedir. Nitekim doktrinde de ağırlıklı olarak, maddede de düzenlendiği şekliyle, sadece nükleer tesisler ile baraj ve bentlerin söz konusu olacağı vurgulanmaktadır.⁴⁷ Daha açık ifâde etmek gerekirse, 56'ncı maddede sınırlı bir sayım

Federasyonu 23 Ekim 2019 târihinde depoziter İsviçre'ye yapmış olduğu bildirim mûcibince çekilmiştir. Konu hakkında bkz. "Notification to the Governments of the States Parties to the Geneva Conventions of 12 August 1949 for the Protection of War Victims. Additional Protocol I: Withdrawal of a Declaration by the Russian Federation", Confédération suisse: Federal Department of Foreign Affairs FDFA, 413-04-02-01/2019/7056 – GEN 2/19 via https://www.dfae.admin.ch/dam/eda/fr/documents/aussenpolitik/voelkerrecht/genevenotifications/191030-GENEVE_e.pdf (son ziyâret târihi: 26/02/25).

⁴⁵ Konuya ilişkin diğerlerinin yanı sıra bkz. Mariangela la Manna, "Environmental Protection in Armed Conflict: Will the 'Silent Victim' Have a Voice at Last?" (2023) 33 Italian Yearbook of International Law 119 dipnot 40. Benzer şekilde, *Vöneky ve Wolfrum* da I no'lu Protokolün çevrenin dolaylı korunmasına ilişkin ilgili maddeleri arasında 56'ncı maddeye de yer vermişlerdir. Bkz. Silja Vöneky & Rüdiger Wolfrum, "Environment, Protection in Armed Conflict" in Wolfrum (ed) Max Planck Encyclopedia of Public International Law (on-line edn, February 2016) §§ 32 ve 34 via <https://opil.oup-law.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e440> (erişim târihi: 29/10/24). Ayrıca, *Bothe* de maddenin özünde sivilleri koruma amacı yattığına, ancak düzenlemeyle çevrenin korunmasının da söz konusu olduğuna işaret etmiştir. Bkz. Michael Bothe, "Round Table Session II: Targetry" in Plant (ed) Environmental Protection and the Law of War: A 'Fifth Geneva' Convention on the Protection of the Environment in Time of Armed Conflict? (1st edn, Belhaven Press 1992) 118. Benzer şekilde bkz. Rogers (20) 172. Öte yandan, II no'lu Protokol açısından bir değerlendirmede bulunan *Bagheri* ise, sadece 15'inci maddenin uluslararası olmayan silâhlı çatışmalarda doğal çevrenin (dolaylı olarak) korunmasıyla alâkalı olduğuna dikkat çekmiştir. Konuya ilişkin bkz. Saeed Bagheri, "The Legal Limits to the Destruction of Natural Resources in Non-International Armed Conflicts: Applying International Humanitarian Law", (2023) 105 (923) International Review of the Red Cross 893.

⁴⁶ Meselâ bkz. Robert Kolb & Richard Hyde, An Introduction to the International Law of Armed Conflicts (1st edn, Hart Publishing 2008) 149 (yazarlar, özellikle "bilhassa" (*namely*) ibaresinin kullanımına işaret etmektedir). Konuya ilişkin ayrıca *Bagheri*'nin açıklamalarına bkz. Bagheri (45) 896.

⁴⁷ Bkz. Pilloud & Pictet (27) 668 § 2147; Michael Bothe & Karl Josef Partsch & Waldemar A. Solf (eds), New Rules for Victims of Armed Conflicts. Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949 (2nd edn, Martinus Nijhoff Publishers 2013) 395. Ayrıca, bkz. Glen Plant, "Introduction" in Plant (ed) Environmental Protection and the Law of War: A 'Fifth Geneva' Convention on the Protection of the Environment in Time of Armed Conflict? (1st edn, Belhaven Press 1992) 26; Richard G. Tarasofsky, "Legal Protection of the Environment during International Armed Conflict" (1993) 24 Netherlands Yearbook of International Law 53; Théo Boutruche, "Le statut de l'eau en droit

söz konusudur. Bunu destekleyecek biçimde, madde oluşturulurken birçok delegenin bilhassa petrol üretim tesisleri ile petrol ürünlerinin depolandığı tesislerinin de söz konusu madde kapsamına alınması yönünde öneri getirdikleri, ancak daha sonradan bu yönlü tekliflerin geri çekildiği aktarılmaktadır.⁴⁸

Baraj ve bentlerin saldırıya maruz kalması sebebiyle ortaya çıkabilecek tehlikeli kuvvet tabîi ki suyun ta kendisi olmaktadır. Tam da bu noktada bir görüşe göre, baraj bombalandığında⁴⁹ su ortaya çıkmamış, ancak baraj zarar görmüş ve bu esnada sivil halk zarara uğramışsa, durum 56'ncı madde çerçevesinde değil, genel koruma hükümleri –meselâ orantılılık- bağlamında ele alınmalıdır.⁵⁰ Öte yandan, bir barajın karşı kuvvetlerce kuvvet yoluyla zapt edilerek bilinçli elektrik kesintilerinin gerçekleştirilmesi doğrudan 56'ncı maddenin uygulanması sonucunu doğurmamaktadır. Nitekim *Kongo Ülkesinde Silâhlı Faâliyetler Dâvasında* dâvacı Kongo başvurusunda sıraladığı talepleri arasında Uganda kuvvetlerinin başkent Kinsasa'ya elektrik sağlayan Inga Barajını ele geçirerek kasten elektrik kesintileri gerçekleştirdiği ve bunun da ölümlere yol açmasından dolayı 56'ncı madde kapsamında sorumlu tutulması istemine yer vermiştir.⁵¹ Oysa 56'ncı madde bu yönlü bir düzenleme içermemektedir. Bu konuya ilişkin başkaca hükümler gündeme getirilebilse de, Inga Barajının içine sürüklendiği bu durum çerçevesinde 56'ncı madde hükmünden yararlanmak imkân dâhilinde gözükmemektedir. Nitekim Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nin dâvanın yazılı ve sözlü aşamalarında bu talebinden vazgeçtiği, çünkü Uganda'nın Inga Barajını kontrol etmesinin 56'ncı maddenin ihlâli için yeterli kanıtı oluşturmadığı ifâde edilmektedir.⁵²

international humanitaire" (2000) 82 (840) *International Review of the Red Cross* 895; Leslie C. Green, *The Contemporary Law of Armed Conflict* (2nd edn, Manchester University Press 2000) 158; Hourcle (16) 673; Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict* (1st edn, Cambridge University Press 2004) 173; Rogers (20) 172; Solis (16) 528; William H. Boothby, *The Law of Targeting* (1st edn, Oxford University Press 2012) 246; Yoram Dinstein, *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict* (3rd edn, Cambridge University Press 2016) 227; Vöney & Wolfrum (45) § 34; Schmitt (20); Schmitt (18). Türk doktrindeki görüşün de bu yönlü olduğunun altı çizilmelidir. Bu konuda meselâ bkz. Sadi Çaycı, *Silâhlı Kuvvetlerin Kullanımı* (1st edn, Genelkurmay Basım Evi 1995) 71 dipnot 300.

⁴⁸ Bkz. Pilloud & Pictet (27) 668-669 § 2149-2150. Ayrıca bkz. Bagheri (45) 883-911.

⁴⁹ Tabîi ki, bombalama terimi genel olarak kullanılmıştır. Baraj ve bentlerdeki su kuvvetinin sivil halk üzerinde ciddi zarara yol açabilecek şekilde ortaya çıkmasını sağlayacak her türlü askerî faaliyetin ve bu çerçevede silâhın yasak olduğu aşîkârdır. Nitekim Rus yazarlar *Blishchenko* ve *Shavrov* mayın döşenerek de baraj veya bentlere zarar verilmesinin yasak olduğuna vurgu yapmışlardır. Bkz. Igor P. Blishchenko & Vladimir Shavrov, "The Legal Basis of Claims for Damage to the Environment Resulting from Military Action" (1989) 40 (1) *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht & Völkerrecht* 35.

⁵⁰ Bkz. Schmitt (18).

⁵¹ Bkz. *Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo* (Democratic Republic of the Congo v. Uganda), ICJ Reports, 2005, s. 15 paragraf: 23 (c).

⁵² Bkz. Tignino (23) 13.

Baraj ve bentler zarar görse ve tehlikeli kuvvet olarak nitelendirilen su salınımı söz konusu olsa da, maddenin uygulanması bakımından gözetilmesi gereken sivil halka zarar gelmesi veya gelmemesi olmalıdır. Bir başka deyişle, maddenin uygulanmasını sağlayacak baraja veya bende verilen zarar sonucu ortaya çıkan suyun sivil halka zarar vermesi hâlidir. Bu husus, bakıldığında, I no'lu Protokolün ilgili bölümünün diğer maddelerindeki düzenlemelerle mukâyesesinden açıkça çıkarılmaktadır. Bu bağlamda, orantılılık ve önlemleri düzenleyen maddelerde sivillerle birlikte sivil mallar âlenî biçimde ortaya konulmuşken, 56'ncı madde düzenlemesinde sadece sivil halk teriminin kullanıldığı fark edilmektedir. Nitekim doktrindeki görüşlerde bu yöndedir.⁵³

Birinci fıkra incelenirken ehemmiyet verilmesi gereken bir konu da düzenlemede ilgili tesislere *saldırıdan (attack)*⁵⁴ bahsedilmiş olmasıdır. Madde oluşturulurken oldukça tartışmalı geçen süreç zarfında baraj ve bentlere zarar verilmesi/imhâ edilmesi (*destroy*) şeklinde bir düzenlemeye yer verilmesi yerine saldırılmasından bahsedilmesi, bu minvalde, dikkatli bir yorumu gerektirmektedir.⁵⁵ Yukarıda bahsedilen örneklerden de rahatlıkla tâkip edilebileceği üzere, askerî bir taktik olarak ülke devletinin düşman kuvvetlerin ülkesindeki ilerlemesini durdurabilmek adına baraja zarar verebileceği ve 56'ncı maddedeki düzenleme mûcibince bunun bir saldırı olarak mütalâa edilmeyeceği, diğer deyişle bu zararın 56'ncı madde kapsamına sokulamayacağı fark edilmektedir. Ancak, burada dikkat çekici bir başka durum, belki bir boşluk olarak nitelendirilebilecek bir konu hâsil olmaktadır. O da barajın kontrolünün ülke devletinde değil de, bir başka devlet kuvvetlerinin elinde olması ve onlar tarafından baraja zarar verilmesi hâlidir. Böyle bir durumda, tıpkı ülke devletinin baraja zarar vermesinde olduğu gibi, yabancı bir gücün elindeki baraja zarar vermesinde de teknik olarak bir saldırıdan bahsedilmesi zor görünmemektedir. Nitekim doktrindeki görüşlerin de bu yöne kaydığı fark edilmektedir.⁵⁶

⁵³ Bu yönlü görüş için diğerlerinin yanı sıra bkz. Schmitt (18).

⁵⁴ Bu çerçevede, saldırı 49'uncu madde birinci fıkra bağlamında değerlendirilmelidir. İlgili kısım şu şekildedir: “‘Saldırı’lar hücum veya savunma nitelikli olarak düşmana karşı yöneltilen şiddet eylemleri(dir)”.

⁵⁵ Bu konuda yaşanan tartışma ve maddenin bu şekilde kabûlüne giden süreç hakkında bkz. Bothe & Partsch & Solf (47) 396. Ayrıca, bkz. Schmitt (18).

⁵⁶ Bkz. Bothe & Partsch & Solf (47) 396 dipnot: 14. Bu konuda *Milanovic*, eğer Rusya Federasyonu'nun iddia ettiği gibi baraj Ukrayna güçlerince zarara uğratılmışsa, o zaman m. 49/2 kapsamında saldırı suçunun oluşabileceğine işaret etmiştir. Bkz. Marko Milanovic, “The Destruction of the Nova Kakhovka Dam and International Humanitarian Law: Some Preliminary Thoughts” (June 6 2023) EjilTalk via <www.ejiltalk.org/the-destruction-of-the-nova-kakhovka-dam-and-international-humanitarian-law-some-preliminary-thoughts/> (erişim târihi: 05/01/25).

56'ıncı maddenin en önemli noktalarından biri saldırı mücbince sivil halk üzerinde ciddi kayıplara yol açacak tehlikeli kuvvetlerin salınmamasının söz konusu olduğu yapıların, bu itibarla barajların, bentlerin ve elektrik üreticisi konumundaki nükleer santrallerin, askerî hedef teşkil etseler de saldırının hedefi yapılamayacak olmasının düzenlenmesidir. Bilindiği üzere, askerî hedef teşkil etmeyen tüm birimler sivil maldır⁵⁷ ve saldırıdan muaf tutulmak durumundadır. Bu çerçevede, sivil mallara saldırı ancak askerî hedef teşkil etmeleri hâlinde mümkündür. Askerî hedef olarak addedilebilmek için ise iki koşulun berâberce sağlanması gerekmektedir. Bu koşullardan ilki askerî harekâta etkin katkı iken, ikincisi ise hedefin imhâsının kesin bir askerî avantaj sağlayacak olmasıdır.⁵⁸ Buna karşılık, 56'ıncı madde kapsamında düzenlendiği üzere, saldırı sonrası ortaya çıkacak kuvvet sivil halka ciddi biçimde zarar verecekse, askerî hedef teşkil etseler dahi barajlara, bentlere ve elektrik enerjisi üreten nükleer santrallere saldırılamayacaktır.⁵⁹ İlginç olan husus, II no'lu Protokolde yer alan düzenlemede askerî hedef koşuluna yer verilmemiş olmasıdır. Doktrinde, böylelikle, *haklı olarak*, tehlikeli kuvvetlerin salınımının söz konusu olabileceği düzenlenen barajlar ve bentlerle elektrik üreten nükleer istasyonlarına 15'inci maddede sağlanan korumanın daha güçlü olduğuna işaret edilmektedir.⁶⁰

İlâveten Inga Barajının ele geçirilmesine ilişkin değerlendirmelerde bulunan *Boutruche* barajın havaya uçurulma tehdidinin 56'ncı maddenin uygulanmasına yol açmayacağına, maddenin içeriğinin tehditleri kapsamadığına işaret etmiş ve böylelikle baraj ve bentlerin korunmasına ilişkin spesifik tek hüküm konumundaki

⁵⁷ Bu itibarla, *Boutruche* 56'ncı madde bağlamında barajların ve bentlerin *a priori* sivil mal olarak nitelendirildiğinin altını çizmektedir. Bkz. *Boutruche* (47) 896.

⁵⁸ I no'lu Protokol m. 52 şu şekilde oluşturulmuştur: "1. *Sivil nitelikte mallar saldırı veya zararlar-karşılığı hedef olmayacaktır. Sivil nitelikte mallar, aşağıda 2'nci paragrafta açıklandığı üzere, askerî hedef olmayan tüm mallardır. 2. Saldırıları sadece askerî hedeflerle sınırlı olacaktır. Mallar söz konusu olduğunda askerî hedefler, doğaları, konumları, amaçları ya da kullanımları gereği askerî faaliyetlere etkin bir katkıda bulunan ve tamamen ya da kısmen yok edilmesi, ele geçirilmesi ya da etkisiz hâle getirilmesi durumunda, mevcut koşullar altında, kesin bir askerî avantaj sağlayan objelerle sınırlıdır. 3. İbâdethâne, ev ya da diğer ikâmet yerleri ya da okullar gibi normalde sivil amaçlara tahsis edilmiş olan bir malın, askerî harekâta etkin bir katkıda bulunmak için kullanılıp kullanılmadığına dâir kuşku olması durumunda, söz konusu hedef bu amaçlarla kullanılmamış sayılacaktır*".

⁵⁹ Tam da bu noktada, meselâ *Boothby* sivil halka ciddi bir zarar verme ihtimalinin bulunmadığı durumlarda baraj ve bentlere (ve de elektrik üreten nükleer tesislere) saldırılabileceğine işaret etmektedir. Bkz. *Boothby* (47) 247. Koşut biçimde, *Kolb* ve *Hyde* de askerî hedef teşkil eden tesise yapılacak saldırı sonucu tehlikeli kuvvet açığa çıkmayacaksa saldırılabileceğine; nitekim Amerika Birleşik Devletleri'nin 1991 yılındaki Körfez Savaşı esnasında bazı nükleer tesislere saldırıyı bu noktaya dayanarak açıkladığına dikkat çekmiştir. Bkz. *Kolb & Hyde* (46) 150.

⁶⁰ Bkz. *Mara Tignino*, "Water in Times of Armed Conflict" in *International Bureau of the Permanent Court of Arbitration (ed) Resolution of International Water Disputes* (1st edn, Kluwer Law International 2003) 328; *Mara Tignino*, "Water in International Humanitarian Law" in *McCaffrey & Leb & Denoon (eds) Research Handbook on International Water Law* (1st edn, Edward Elgar Publishing 2019) 229.

düzenlemenin sınırları olduğuna dikkat çekmiştir.⁶¹ Daha açık ifâdesiyle belirtmek gerekirse, 56'ncı maddenin uygulanması baraj veya bentlere bir saldırının gerçekleşmesi ve sonucunda da ciddî sivil kaybına yol açacak kuvvetin salınımının ortaya çıkmasına bağlı kılınmıştır.

56'ıncı maddenin ikinci fıkrasında ise, saldırı yasağının istisnalarına yer verilmektedir. Buna göre, saldırı yasağı için belirlenen koşulların çok sıkı tutulmuş olduğu fark edilmektedir. Bu bağlamda, baraj ve bentlerin saldırıya tâbi olabilme-leri, onların normal işlevleri dışında kullanımına, ötesinde düzenli, kayda değer ve doğrudan askerî operasyonları desteklemek amacıyla bu kullanımın gerçekleştirilmesine ve bu yararlanmanın, desteğin ancak bir saldırıyla kesilebilecek olmasına tâbi kılınmıştır. Bu istisnanın işletilmesi için bu üç koşulun bir arada gerçekleşmesi gerekmektedir. Görüldüğü üzere, baraj ve bentlerin saldırı hedefi olması oldukça sıkı şartlara bağlanmıştır. Özellikle doktrinde yazarlar “düzenli, kayda değer ve doğrudan askerî operasyonları desteklemek amacı” ibâresine vurgu yaparak, bunun diğer düzenlemelerdeki beylik ifâde olan “askerî harekâta etkin katkı” ibâresinden çok daha yoğun ve kesin olduğuna işâret etmektedir.⁶² Bunun ötesinde, baraj ve bentlerin kendilerine hasredilmiş bu koruma statüsünü kaybetmeleri durumunda da genel koruma hükümleri kapsamında korunmalarının devam edeceği belirtilmelidir.

Konuya ilişkin belirtilmesi gereken diğer bir husus, “zararla-karşılık” (*reprisals*)⁶³ müessesesinin barajlar ve bentler çerçevesinde kullanılamayacak olmasıdır. Nitekim tehlikeli kuvvetlerin salınabileceği tesisler olarak düzenlenen barajlar ve bentlere dâir 56'ıncı maddenin 4'üncü fıkrasında söz konusu yapıların zararla-karşılık müessesesinin konusunu teşkil etmeyeceği açıkça düzenlenmiştir.⁶⁴

Söz konusu maddede sadece barajlar ve bentlerin kendilerinin değil; aynı zamanda korunmaları için inşa edilmiş yapıların da saldırı hedefi olamayacaklarının düzenlendiği görülmektedir. Ancak bu yapıların saldırının hedefi olmaması onların sadece koruma işleviyle inşâ edilmiş ve bu amaç kapsamında kullanılıyor olmalarına bağlı kılınmıştır. Daha açık ifâde etmek gerekirse, barajların ve bentlerin

⁶¹ Bkz. Boutruche (47) 910-911.

⁶² Konuya ilişkin meselâ bkz. Dinstein 2004 (47) 174; Dinstein 2016 (47) 228. Konuya ilişkin olarak ayrıca bkz. Boutruche (47) 897.

⁶³ Zararla-karşılık müessesesine ilişkin olarak daha ayrıntılı açıklama ve değerlendirmeler için diğerlerinin yanı sıra bkz. Matthias Ruffert, “Reprisals” in Peters (ed) Max Planck Encyclopedia of Public International Law (on-line edn, January 2021) <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1771>> (erişim târihi: 29/10/24).

⁶⁴ Spesifik olarak gerçekleştirilen bu düzenleme bir yana düşman mallarının da genel olarak zararla karşılığın konusunu oluşturmaması yasaklanmıştır. Konuya ilişkin diğerlerinin yanı sıra bkz. Morris Greenspan, *The Modern Law of Land Warfare* (1st edn, University of California Press 1959) 284.

korunması için inşâ edilmiş ve silâhlandırılmış bu tesislerin korumaya uygun biçimde silâhlandırılmış olması gereklidir. Ancak doktrinde özellikle savunma için kullanılacak silâhların tartışıldığı ve özünde bu yönlü düzenlemenin belirgin olmadığına iddia edildiği görülmektedir. Meselâ *Boothby* saldırıyı püskürtecek nitelikli silâhların neler olabileceğini, ancak saldırının kendisinin belirleyebileceğini ve yerine göre bunun bir tüfek veya yerden havaya fırlatılabilecek bir füze olabileceğini ileri sürmüştür.⁶⁵

İlgili düzenleme bağlamında, baraj ve bentlerin daha ötesinde korunabilmeleri açısından devletlerin kendi aralarında özel anlaşmalar yapmaya davet edildikleri de dikkat çekmektedir. Bu hüküm doktrinde farklı ve hattâ karışık olarak nitelendirilebilecek yorumları berâberinde getirmiştir. Barajların korunması açısından bu yönlü ekstra anlaşmaların yapılmasının düzenlenmiş olması genelde olumlu değerlendirilirken; bunun madde kapsamında korunan tesislerin korumasını belirli oranda artıracağı⁶⁶ ve hattâ maddede yer almayan tesislerin bu anlaşmalar mücbince özel bir koruma altına sokulabileceği ifâde edilmektedir.⁶⁷ Ancak buna karşılık, mevcut bir silâhlı çatışma durumunda özellikle var olan düzenlemeleri genişletecek yeni anlaşmaların imzalanmasının kolay olmayacağı, bunun yerine mevcut kuralların uygulanmasına özen gösterilmesinin daha doğru olacağına da dikkat çekilmektedir.⁶⁸

Barajlar, bentler ve nükleer santrallerin korunması için özel bir işaret de belirlenmiştir.⁶⁹ Beyaz zemin üzerinde aynı eksende yan yana dizilmiş üç parlak turuncu yuvarlak olarak belirlenen bu işaretin⁷⁰ işlevleri arasında aksi emredilmedikçe bu işaretleri taşıyan binâ, tesis ve anıtlara dokunulmaması ve girilmemesi

⁶⁵ Bkz. *Boothby* (47) 249.

⁶⁶ Meselâ oldukça hassas olduğu vurgulanan hava savunma silâhlarının kullanımının bu vesileyle daha net hâle getirilebileceğine işaret edilmektedir.

⁶⁷ Bkz. Pilloud & Pictet (27) 674 § 2177; Green (47) 159; Bothe & Partsch & Solf (47) 399. Nitekim, *Plant* da ilgili düzenleme ile bu yönlü spesifik korumanın farklı tesis ve yapıların korunması için de kullanılabilmesine işaret etmektedir. Bkz. *Plant* (47) 26. Öte yandan, *Boothby* ise ilgili hükmün diğer tesislerin korunması yönünde daha az oranda teşvik edici bir iddia yarattığına dikkat çekmektedir. Bkz. *Boothby* (47) 246.

⁶⁸ Bkz. Pilloud & Pictet (27) 674 § 2178.

⁶⁹ Cenevre I no'lu Protokol m. 56/7 ve I no'lu Ek m. 17.

⁷⁰ Uluslararası Kızılhaç Komitesinin taslağında bu yapıların korunmasını sağlayacak işaretin beyaz zemin üzerine iki kırmızı kuşaktan oluşması düzenlenmişti. Bu işaret IV. Cenevre Sözleşmesine ilişkin emniyetli alanlara dâir taslakta da yer almıştı. Daha sonra ise bir alt çalışma grubu kurulmuş ve söz konusu işaret belirlenmiştir. Alt çalışma grubu tarafından işaret belirlerken dikkat edilmesi gereken hususlar arasında işaretin olabildikçe basit olması, herhangi bir siyasî veya dinî hususu çağırıştırması, mevcut diğer işaretlerle karıştırılmaması, tüm yönlerden ve mümkün olabilecek en uzak noktadan bile görünür ve ayırt edici nitelikte olması şeklinde sıralanmış ve ayrıca sahip olunan tüm teknik bilgi çerçevesinde renk olarak parlak turuncu önerilmiştir. Bkz. Pilloud & Pictet (27) 675 § 2179.

gösterilmektedir.⁷¹ İlgili işâretin kullanımı isteğe bağlı kılınmış; daha açık ifâdesiyle silâhlı çatışmanın taraflarına barajları ve bentleri için bu işâreti kullanmama seçeneği sunulduğu gibi, ek başka birtakım belirleyici işâret veya metotlardan yararlanabilme imkânı da tanınmıştır.⁷² Dikkat edilecek husus, bu işâretlerin kullanılmıyor olması tarafların bu madde dâhilindeki sorumluluklarını ortadan kaldırmayacaktır. İlâve edilmesi gerekir ki, koruyucu amblem ve diğer işâretlere dâir denetim ve kontrol bu konudaki genel hüküm niteliğindeki 80'inci madde uyarınca gerçekleştirilebilecektir. Bunun ötesinde, 38'inci maddede koruyucu amblem ve işâretlerin uygunsuz kullanımlarının açıkça yasaklandığı, 85'inci maddenin 3 fıkrası (f) bendinde hükme bağlandığı şekliyle bu tür amblem ve işâretlerin aldatıcı bir biçimde kullanılmasının bâzı durumlarda I no'lu Protokolün ağır ihlâlini (*grave breach*) teşkil edeceği görülmektedir.

Mevcut düzenlemeler bir yana, özellikle ilgili Protokollere taraf olmayan devletler açısından ele alındığında silâhlı çatışmalar çerçevesinde baraj ve bentlere zarar verilmesinin yasak olmasına dâir genel bir örf ve âdet kuralının varlığı da araştırılmalıdır. Bakıldığında, bu konuda tam tersi bir düzenin var olduğu ve dolaısıyla mevcut Protokol düzenlemelerinin örf ve âdet hukukunun kodifikasyonu olarak nitelendirilemeyeceği; bilâkis bu düzenlemelerin oldukça yenilikçi bir yaklaşım teşkil ettiği müâlâa edilmektedir.⁷³ Nitekim *Green* de Protokolle bağlı olmayan devletlerin tehlikeli kuvvet ortaya çıkartabilecek nitelikli tesislere saldıracabileceklerine; bu durumda sadece genel koruma hükümleri bağlamında orantılılık ve gereksiz acı çektirmeme ilkelerine dikkat etmeleri gereğine işâret etmiştir.⁷⁴ Böylelikle, yazar bu tespitiyle ilgili düzenlemenin uluslararası bir örf ve âdet kuralı teşkil etmediğini müâlâa etmiş olmaktadır. Bakıldığında, II. Dünya Savaşı esnâsında barajlara ciddi saldırılar düzenlendiği hattâ bu saldırılar sonucu sivillerin önemli

⁷¹ Bkz. Frédéric de Mulinen, *Handbook on the Law of War for Armed Forces* (1st edn, International Committee of the Red Cross 1987) 2 (kitabın en arkasında). Ayrıca, bkz. Tignino (23) 14-15.

⁷² Bkz. Pilloud & Pictet (27) 675 § 2182-2183.

⁷³ Konuya ilişkin diğerlerinin yanı sıra meselâ bkz. Dinstein 2004 (47) 172; Dinstein 2016 (47) 227-228. Benzer şekilde bkz. Solis (16) 530; Boothby (47) 246. Nitekim uluslararası örf ve âdet hukuku teşkil edip etmedikleri açısından Protokollerin tüm hükümlerini genel bir çerçeveye inceleyen yazarlar da 56'ncı maddenin örf ve âdet kuralı teşkil etmediğine vurgu yapmışlardır. Bkz. Antonio Cassese, "The Geneva Protocols of 1977 on the Humanitarian Law of Armed Conflict and Customary International Law" (1984) 3 (1-2) *UCLA Pacific Basin Law Journal* 94; Christopher Greenwood, "Customary Law Status of the 1977 Geneva Protocols", in Delissen & Tanja (eds) *Humanitarian Law of Armed Conflict. Challenges Ahead. Essays in Honour of Frits Kalshoven* (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 1991) 110.

⁷⁴ Bkz. Green (47) 158. Benzer şekilde, *Schmitt* de bir barajın askerî hedef teşkil etmesi hâlinde genel koruma yükümlülüklerine uyulması sûretiyle saldırılabileceğinin altını çizmiştir. Bkz. SCHMITT (18). Bu itibarla, genel koruma yükümlülükleri çerçevesinde temel olarak 51'inci maddede düzenlenen orantılılık ilkesinin gözetilmesi ve 57'nci madde yer alan sivil hayatları korumak amacıyla gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir.

kayıplar verdiği bilinmektedir.⁷⁵ Buna karşılık, bâzı yazarların bu kuralı uluslararası örf ve âdet kuralı teşkil ettiğini kabûl ettikleri de fark edilmektedir.⁷⁶

Doktrindeki görüşler bir yana, su yolları hukukunda örf ve âdet kurallarını ortaya koyan ve önemli bir yer tutan Uluslararası Hukuk Cemiyeti bünyesinde kabûl edilmiş Helsinki Kurallarına (1966) Cemiyetin 1976 yılında Madrid’te gerçekleştirdiği 57’inci toplantısında eklenen *“Silâhlı Çatışmalar Zamanında Su Kaynaklarının ve Su Tesislerinin Korunmasına Dâir Karar”*’ın 4’üncü maddesinde baraj ve bentlerin saldırı hedefi yapılamayacağını düzenlendiği görülmektedir.⁷⁷ Bunun ötesinde, o dönemde bâzı devletlerin ulusal düzenlemelerinde de baraj ve bentlerin korunmasına yönelik düzenlemelere gittiği aktarılmaktadır.⁷⁸ Nitekim Cemiyetin Berlin Kurallarında (2004), I no’lu Protokol m. 56’nın ilk iki fıkrasındaki düzenlemelere bâzı ufak rötuşlarla yer verilmek sûretiyle barajların ve bentlerin saldırının hedefi yapılmayacağı açıkça düzenlenmiştir.⁷⁹ Tüm bu gelişmeler, doktrindeki ağırlıklı belirlemelerin aksine, söz konusu düzenlemenin örf ve âdet niteliğini hâiz olduğunu düşündürtse de, bilhassa son dönemde yaşanan ve aralarında

⁷⁵ Bkz. *supra* “Barajlara Zarar Verilmesine İlişkin Örnekler ve Kahovka Hâdisesi” başlığında altında yer verilen örnekler.

⁷⁶ Bkz. Geoffrey S. Corn & Victor Hansen & Richard B. Jackson & Chris Jenks & Eric Talbot Jensen & James A. Jr. Schoettler, *The Law of Armed Conflict. An Operational Approach* (1st edn, Wolters Kluwer 2012) 184 (yazarlar, Amerika Birleşik Devletleri’nin anlaşmaya taraf olmadığı ve ilgili hükümleri uluslararası örf ve âdet kuralı olarak addetmediğini belirtse de, Protokollerin geniş biçimde onaylanması bağlamında bu hükümlerin de örf ve âdet kuralı sayılacağını ifade etmişlerdir. Yazarların bu görüşüne katılmak, en azından dayandıkları nedene katılmak mümkün görünmemektedir. Bir antlaşmanın geniş bir onayla yürürlüğe girmesi, düzenlediği tüm konuların örf ve âdet kuralı teşkil ettiği anlamına gelmeyeceği gibi, bir antlaşmadaki hükümler genel olarak örf ve âdet niteliğine bürünse de bunun otomatik olarak tüm hükümlerine teşmil ettirilmesi de doğru bir yaklaşım olmayacaktır); Emily Crawford & Alison Pert, *International Humanitarian Law* (1st edn, Cambridge University Press 2015) 186 (yazarlar, bu çerçevede, Uluslararası Kızılhaç Komitesinin bu konudaki yorumunu ön plâna almaktadır). Öte yandan, Kahovka Barajının vurulmasına ilişkin devletlerin tepkilerini derleyerek yorumlayan *Gurmendi*’nin de benzer bir sonuca ulaştığı fark edilmektedir. Bkz. Alonso Gurmendi, “Tracking State Reactions to the Destruction of the Kakhovka Dam”, (June 20 2023) *Opinio Juris* via <<https://opiniojuris.org/2023/06/20/tracking-state-reactions-to-the-destruction-of-the-kakhovka-dam/>> (erişim târihi: 05/01/25) (Ancak, *Gurmendi*’nin ulaştığı sonuç, özellikle o sonuca ulaşma biçimi bakımından kanımızca pek de iknâ edici nitelikte değildir).

⁷⁷ İlgili metin için bkz. Dante A. Caponera, *The Law of International Water Resources* (1st edn, Legislative Study no: 23 Food and Agriculture Organization of the United Nations 1983) 306-307. Öte yandan, aralarında 56’ncı madde de olmak üzere, suyun, özellikle de suya ilişkin tesislerin silâhlı çatışmalarda korunmasına dâir kuralların gelişimiyle ilgili târihsel açıklama ve değerlendirmeler için diğerlerinin yanı sıra bkz. Slavko Bogdanović, *Law of International Water Resources. Contribution of the International Law Association (1954-2000)* (1st edn, Kluwer Law International 2001) 217-242. Bu konuda ayrıca bkz. Tignino 2019 (60) 229-230.

⁷⁸ O dönemde bu yönlü ulusal düzenlemeler getirdiği belirtilen devletler arasında Almanya, İsveç ve İsviçre sayılmaktadır. Konuya ilişkin meselâ bkz. Bogdanović (77) 233. İsveç ile ilişkili olarak ayrıca bkz. Bergström (13) 45-46.

⁷⁹ Berlin Kuralları (2004) m. 53. Bkz. “Berlin Conference (2004)”, *International Law Association* via https://www.internationalwaterlaw.org/documents/intldocs/ILA/ILA_Berlin_Rules-2004.pdf (erişim târihi: 13/02/25).

makalenin de konusunu teşkil eden hâdiselerin varlığı bu düşüncüyü inkâr etmeye sebebiyet vermektedir.

C. Silâhlı Çatışmalar Esnasında Baraj Sularının Korunması

Baraj ve bentlerin kendilerine verilecek zarar bir yana, yapıların berisinde tutulan suların durumu ise silâhlı çatışmalar hukuku bakımından ayrı bir değerlendirilmeye tâbi tutulmalıdır.⁸⁰ Bu alt başlığın girişinde de kısaca belirtildiği üzere, silâhlı çatışmalar esnasında suların korunmasına ilişkin genel nitelikli sözleşmelerde birtakım düzenlemelerin bulunduğu dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Bu tür düzenlemeler bir yana târihî perspektiften bakıldığında, silâhlı çatışmalarda suların korunmasının nasıl ele alındığının incelenerek ortaya konulması Kahovka Barajı Hâdisesi bağlamında da önem arz etmektedir. Bir yanda, *Grotius*⁸¹ ulusların hukuku açısından hem suların başka yollarla kirlenmesinin hem de nehir yatağının değiştirilmesinin veya pınarların kesilmesinin (kurutulmasının) yasak olmadığına işâret ederken diğer yanda bir yüz yıl sonra *Vattel*⁸² ise bilhassa masum kişileri de olumsuz etkilemesi olasılığından ötürü suların, kuyuların ve pınarların zehirlenmesinin genel olarak kınandığını vurgulamıştır.⁸³ Bununla birlikte, yazar müteâkip satırlarda düşmanın teslim olmasını sağlamak adına nehrin yatağının değiştirilmesinin veya suyun kesilmesinin mübâh olduğunu da eklemiştir.⁸⁴ *Phillimore* ise, savaşta birçok faâliyete ve kullanıma izin verilmesine rağmen, bâzı unsurların kullanımının yasak olduğuna dikkat çekmiş; zehirli silâh kullanımının bunlardan biri olduğunun altını çizmiştir.⁸⁵ Bunun ötesinde, *Bordwell* muhâripler arasında savaş kurallarını târihsel perspektiften analiz ettiği eserinde eski yüzyıllarda savaş sırasında Araplarda (*Saracens*) karşı tarafın su kaynaklarından alıkonulmasının, kuyu ve su kaynaklarının zehirlenmesinin kesinlikle tasvip edilmediğini aktarmaktadır.⁸⁶

⁸⁰ Bakıldığında meselâ *Boutruche* uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde doğrudan suya ilişkin düzenlemelerin az olduğuna dikkat çekerken, silâhlı çatışmalarda suyun hedef olarak saptanma veya silâh olarak kullanılma potansiyeline dikkat çekmiştir. Ötesinde yazar bâzı barajların hem sulama hem elektrik enerjisi için berâberce kullanılabilirdiğine, böylelikle hem 56'ncı hem 54'üncü maddelerin bu tür barajların korunması için devreye girebileceğine de işâret etmiştir. Sırasıyla bkz. *Boutruche* (47) 891 ve 897.

⁸¹ Bkz. Hugo Grotius, *De jure belli ac pacis* (translated by Kelsey) (1st edn, Clarendon Press 1925) Book III Chapter IV § XVII, 653.

⁸² Bkz. Emerich de Vattel, *The Law of Nations or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury* (1st edn, Liberty Fund 2008) Chapter VIII § 157 563.

⁸³ Gerek kilise hukukunda gerek Kuran-ı Kerim'de yer aldığı üzere İslâm hukukunda zehir kullanımının yasaklanması öngörülmektedir. Bu konuya ilişkin diğerlerinin yanı sıra bkz. *Draper* (43) 32.

⁸⁴ Bkz. *Vattel* (82) Chapter VIII § 157 563.

⁸⁵ Bkz. Robert Phillimore, *Commentaries upon International Law*, vol. III (1st edn, T. & J. W. Johnson & Co. 1857) 144 § 142. Sulara zehir katılması da bu çerçevede anlaşılmalıdır.

⁸⁶ Bkz. Percy Bordwell, *The Law of War between Belligerents. A History and Commentary* (1st edn, Callaghan & Co. 1908) 12.

Geçtiğimiz yüzyılın başında İngiliz ordu uygulamalarının değerlendirildiği eserlerinde *Edmonds* ve *Oppenheim*, açıkça, ceset veya ölü hayvan leşi atarak bilinçli bir biçimde suların kirlenmesinin artık sadece vahşi kabileler arasında uygulana-gelen bir pratik olduğunu belirtirken, kaynakların kurutulması ve nehir veya su kemerlerinin yollarından saptırılmasını engelleyen bir kuralınsa mevcut olmadığını ifade etmişlerdir.⁸⁷ Koşut biçimde *Hackworth* ise, Amerikan ordu uygulamalarına dâir nâkillerde zehir kullanımının yasaklandığı hükmün yorumuna yer vermiş; bu yorumda pınarların kurutulmasının, nehir ve su kemerlerinin güzergâhlarının de-ğiştirilmesinin ve açıkça anlaşılabilmesi veya düşmanın haberdar edilmesi koşu-luyla ölü hayvan bırakılması mücibince suların kirlenmesinin hukuka aykırı olma-dığını belirtmiştir.⁸⁸ *Greenspan* da açıkça düşmanın teslim zorlanması için gıda ve sudan mahrum bırakılabileceğine ve bu amaçla kaynakların kurutulabileceğine, nehir ve su kemerlerinin akış yollarının değiştirilebileceğine; ancak hiçbir biçimde kasten suların kirlenemeyeceğine işâret etmiştir.⁸⁹ Konuya dâir târihi perspektiften yapılan incelemede *Jacobini*'nin söylemlerine de yer verilmelidir. Bu çerçe-vede, yazar, düşmanın içme suyunun zehirlenmesinin kesin olarak yasak oldu-ğunu vurgularken, bu suların bulunduğu alanların bombalanmasının ise uygun ol-duğunu dile getirmiştir.⁹⁰ *McDougal* ve *Feliciano* suların kirlenmesi ve su kaynak-larının akış yönünün değiştirilmesini değerlendirmiş; su kaynaklarının akış yönü-nün değiştirilmesinin silâhlı çatışmalar çerçevesinde kabûl edilebilir olduğunu be-lirtmişlerdir. Öte yandan, yazarlar, su kaynaklarının kirlenmesi durumunda bildiri yapılması hususunu mercek altına almış⁹¹ ve bildirimin zehirlemedeki gizlilik ve mahrem unsurları kaldırdığını ifade etmişlerdir. İlâveten, kuvvet kullanımının söz konusu olduğu silâhlı çatışmalarda kaynakların kirlenmesine müsâmaha göste-rilmesi gerektiğini de ileri sürmüşlerdir.⁹² Günümüzde suların bir silâh olarak kul-lanılmasının söz konusu olduğu belirtilirken, bunun temelde üç şekilde gerçekleştirildiğine işâret edilmektedir: Suları kesmek, suyu taşkınlar için kullanmak ve

⁸⁷ Bkz. J.E. Edmonds & Lassa Oppenheim, *Land Warfare. An Exposition of the Laws and Usages of War on Land, for the Guidance of Officers of His Majesty's Army* (1st edn, Harrison and Sons 1912) 24 § 44.

⁸⁸ Bkz. Green Haywood Hackworth, *Digest of International Law*, vol. VI (1st edn, Government Printing Of-fice 1943) 260.

⁸⁹ Bkz. Greenspan (64) 316-317.

⁹⁰ Bkz. Horace Bowman Jacobini, *International Law: A Text* (1st edn, Illinois: The Dorsey Press, Inc. 1962) 242.

⁹¹ Yazarlarca da çok tartışılan I. Dünya Savaşı esnâsında Afrika'da Alman ordusunun su kaynaklarını hay-van leşi ve sığır dışkısıyla pislettiği bilgileri üzerine, Almanya'nın bu kirlenmelere ilişkin bilgilendir-me de bulunduğu aktarılmaktadır.

⁹² Bkz. Myres S. McDougal & Florentino P. Feliciano, *The International Law of War. Transnational Coer-cion and World Public Order* (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 1994) 619-620.

suları zehirlmek.⁹³ Her ne kadar ilk başlarda suların zehirlenmesinin yasak olmasına dâir bir anlayış olmasa da, müteâkip yüzyıllarda bunun değiştiği, suların korunmasının asıl olduğu görülmekle birlikte, su kaynağının akışının değiştirilmesi, hattâ böylelikle suya erişimin engellenmesinin genel olarak yasak olmadığı fark edilmektedir. Tıpkı yukarıda anlatılanlarla da sergilendiği üzere, I ve II no’lu Protokollerdeki düzenlemeler bir yana, bu son tavrın baraj ve bentlere—onlar tarafından muhafaza edilen sulara- teşmil ettirilebilmesinin yanlış olmayacağı mütalâa edilebilir.

Konuya ilişkin doktrindeki görüşler bir yana, 19’uncu yüzyılın ilk özel kodifikasyon çalışması olarak kabûl edilebilecek ve askerî kılavuzlara ilham kaynağı teşkil eden Lieber Kodunun 70’inci maddesinde de kuyuların veya gıdanın veya silâhların zehirlenmesi şeklinde olsun her türlü zehir kullanılmasının modern savaş hukukunda tamamen dışlandığı düzenlenmiştir.⁹⁴ Kara savaşına ilişkin kuralları içeren IV no’lu La Haye Sözleşmesi (1907) Ek Yönetmeliklerinde, nitekim zehir ve zehirli silâhların kullanımının yasaklanması düzenlenmektedir.⁹⁵ Suların bu yönlü korunmasına ilişkin bu çerçevede I ve II no’lu Protokollerin ilgili maddeleri de dikkate alınmalıdır.⁹⁶

⁹³ Bkz. Tignino (23) 10. Konuyu IŞİD örneği üzerinden ele alan von Lossow baraj sularının bir yandan tutularak su sıkıntısı yaratılırken, diğer yandan belirli yerlerde baraj kapaklarının açılması sûretiyle sel ve taşkınlara sebebiyet verildiğini; ötesinde bilhassa bâzı içme suyu kaynaklarının ham petrol vasıtasıyla zehirlendiğini aktarmıştır. Bkz. von Lossow (16) 87-89.

⁹⁴ Bkz. Schindler & Toman (2) 3-20 özellikle 11.

⁹⁵ La Haye IV no’lu Sözleşme Ek Yönetmelik m. 23 (a).

⁹⁶ I no’lu Protokol m. 54 şu şekildedir: “1. Bir savaş yöntemi olarak sivilleri aç bırakmak yasaktır. 2. Sivilleri aç bırakmak, sivillerin taşınmasına neden olmak ya da başka bir düşünceyle ya da başka hangi amaçla olursa olsun, taşıdıkları yaşamsal değer yüzünden düşman taraf ya da sivil halkı bunlardan mahrum bırakmak amacıyla, yiyecek maddeleri ve yiyecek maddelerinin üretimi için tahsis edilen tarım alanları, tarım ürünleri, sürü hayvanları, **içme suyu tesisleri ve depoları ve sulama kanalları gibi halkın yaşamını sürdürmesi için vazgeçilmez olan mallara saldırmak, bunları yok etmek, ortadan kaldırmak ya da kullanılamaz hâle getirmek yasaktır.** 3. 2’inci paragrafta yer alan yasaklar, düşman tarafça aşağıdaki amaçlar doğrultusunda kullanılan mallar için geçerli değildir. a) Sadece silâhlı kuvvetlerinin mensupları için esaslı ve yaşamsal önemi hâiz bir kaynak ise ya da b) Esaslı ve yaşamsal önemi hâiz bir geçim kaynağı olarak değilse de, doğrudan askerî harekâtın desteklenmesi için kullanılan mallar. Ancak bu durumların hiç birinde, de söz konusu mallara karşı, sivil halkı yetersiz yiyecek ya da içeceklerle bırakması ve böylece halkın açlık çekmesine ya da taşınmaya zorlanmasına neden olması beklenen eylemlerde bulunulmayacaktır. 4. Bu mallar zararlar-karşılık için hedef hâline getirilmeyecektir. 5. Ulusal sınırların istilâya karşı savunulması sırasında çatışmanın taraflarının yaşamsal ihtiyaçları olduğu kabûl edilerek, çatışan bir taraf kendi kontrolü altındaki sınırlar içerisinde, zorunlu askerî gereklilikler nedeniyle ihtiyaç duyulan yerlerde paragraf 2’de yer alan yasaklara ayrıık hüküm getirebilir”. II no’lu Protokol m. 14 ise şu şekilde kaleme alınmıştır: “Sivilleri aç bırakmayı çatışma yöntemi olarak kullanmak yasaktır. **Bu nedenle, gıda maddeleri, gıda maddelerinin yetiştirildiği tarım alanları, ekinler, hayvanlar, içme suyu tesisleri ve depoları ve sulama tesisleri gibi sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan mallara saldırmak, bunları yok etmek, yerinden kaldırmak ve kullanılamaz hâle getirmek yasaktır.**” Bunlar ötesinde yumuşak kurallar olarak nitelendirilecek Cenevre İlkeleri çerçevesindeki düzenlemeler de akıllara getirilebilecektir. Bkz. *supra* dipnot: 39.

D. Kahovka Barajının Bombalanması Eyleminin Sonuçları (: İsnad)

Giriş kısmında da belirtildiği üzere, ele alınan hâdisе bakımından konunun temelde birçok katmanı bulunmaktadır. Bunlar arasında, zarar verilen Kahovka Barajına zarar verenin kim olduğu ve buna karşı ne gibi sorumluluk hükümlerinin işletilebileceği hususu da yer almaktadır. Sorumluluk ve özellikle de bireysel cezâî sorumluluk gibi çok derin bir alana ilişkin ayrıntılı bir değerlendirme yapılması bu makalenin amacı değildir. Ancak konuya ilişkin kısa bir bilgilendirme yararlı olabilecektir.

Bakıldığında, barajın kimin tarafından havaya uçurulduğu kesin olarak tespit edilemese de, iddia olunan barajın kontrolünü elinde bulunduran Rus kuvvetlerinin bu işi gerçekleştirdiği yönündedir.⁹⁷ Bir olasılık olarak değerlendirilse de, bu durumda madde 56'nın ihlâl edildiğini öne sürmek kolay olmayacaktır. Çünkü Kahovka Barajını elinde bulunduran Rusya Federasyonu kuvvetleridir. Bu çerçevede, Rusya Federasyonu, her ne kadar barajın konumlandığı ülke devleti niteliğinde olmasa da, barajı elinde bulunduran kuvvet vasfıyla eğer kendisi havaya uçurmuşsa, bunu bir saldırı olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Öte yandan, bireysel cezâî sorumluluğa ilişkin günümüzde uluslararası hukukta evrensel olarak genel yetkiyi hâiz yargı mercii, özünde taraf olunmak kaydıyla, Uluslararası Cezâ Dîvanı olmaktadır. Rusya Federasyonu Uluslararası Cezâ Dîvanı üyesi değilken, Ukrayna ise 1 Ocak 2025 târihi itibâriyle Uluslararası Cezâ Dîvanının resmî olarak tarafı hâline gelmiştir.⁹⁸ Tam da bu noktada belirtmek gerekir ki, doktrinde, bu kapsamda, suçluların cezâlandırılmasına dâir bâzı tespitler yapıldığı dikkatlerden kaçırılmamalıdır.⁹⁹ Kahovka barajının havaya uçurulması, Ukrayna'nın Herson bölgesinin sular altında kalmasının ötesinde Karadeniz'e kadar uzanan çevresel bir felâkete yol açmıştır. Ancak Roma Statüsünde konuya ilişkin suç tipleri bellidir. Bunlar arasında, bâzı yazarların gündeme getirdiği gibi ekokırım

⁹⁷ Her ne kadar konunun uzmanı olarak lanse edilen kişiler bu yönlü iddialar ortaya koysalar da, devletlerin yapmış olduğu açıklamalar bağlamında, en azından Rusya Federasyonu'na bu suça ilişkin doğrudan bir isnatta bulunulmadığına işâret edilmektedir. Bu konuda bkz. Gurmendi (76).

⁹⁸ Bkz. "ICC Welcomes Ukraine as a New State Party", January 2 2025 via <https://www.icc-cpi.int/news/icc-welcomes-ukraine-new-state-party> (son ziyâret târihi: 14/01/25).

⁹⁹ Bkz. Matthew Gillett, "The Kakhovka Dam and Ecocide" (July 03 2023) Verfassungs Blog via <<https://verfassungsblog.de/the-kakhovka-dam-and-ecocide/>> (erişim târihi: 01/01/25). Ekokırım suçunun genel analizi için diğerlerinin yanı sıra bkz. Liana Georgieva Minkova, "The Fifth International Crime: Reflections on the Definition of 'Ecocide'" (2023) 25 (1) Journal of Genocide Research 62-83; Muiwa Adigun, "Ecocide: The 'Forgotten' Legacy of Nuremberg" (2024) 84 (1) Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht & Völkerrecht 39-72; Victor Tsilonis, The Jurisdiction of the International Criminal Court (2nd edn, Springer 2024) 265-293.

suçu yer almamaktadır. Diğer bir deyişle, ekokırım, üzerinde Uluslararası Cezâ Dîvanının yargı yetkisinin olduğu suç tiplerinden birini teşkil etmemektedir. Bu itibarla, Dîvanın yargı yetkisi kapsamında konu değerlendirildiğinde çevre ile ilişkili Statüdeki tek düzenlemeyi teşkil eden savaş suçlarının düzenlendiği 8'inci maddenin (2)(b)(iv) hükmünün devreye girebileceği ileri sürülebilecektir.¹⁰⁰

SONUÇ

20'nci yüzyıl ile birlikte çehresi değişen silâhlı çatışmalar hukuku, bu çerçevede insancıl bir yapıya bürünmüş; böylelikle savaş kuralları ve muhâriplerin statüleri bir yana silâhlı çatışmalara katılmayan başta siviller olmak üzere çeşitli şahıs kategorileri ile yine silâhlı çatışmalar esnasında korunması gereken mahal ve nesnelerin statülerine ilişkin hususlar temel olarak düzenlenmiştir. Bu düzenlemeler arasında bir saldırı düzenlendiğinde salınmasına yol açacak sivil halka ciddi zarar verme potansiyeli olan tehlikeli kuvvetler barındıran belirli yapıların özel bir korumaya tâbi kılındıkları fark edilmektedir. Salındığı hâlde ciddi zarara yol açabilecek bir kuvvet olan suyu barındıran baraj ve bentler de bu özel korumadan yararlanacak sınırlı yapılar arasında bulunmaktadır. Su târihin en eski dönemlerinden beri stratejik bir öneme sahip olduğu gibi, aynı zamanda gerek saldıran gerek savunan açısından önemli bir silâh da teşkil etmiştir. Barajlar suların tutulduğu en önemli insan yapısı tesislerdir. Bilindiği üzere, barajlar nehirlerin sularını toplamada, bu çerçevede insanlar için su kaynağı oluşturmada, tarım için sulamada ve daha da önemlisi birçok durumda elektrik üretmede kullanılan yapılardır. Dolayısıyla stratejik olarak ehemmiyet kesp ederler.

Kahovka Barajının patlatılması sonucunda sularının Ukrayna'nın Herson bölgesini sular altında bırakması Karadeniz kıyılarına kadar uzanan çevresel bir felâket teşkil etmiş ve silâhlı çatışmalarda barajların korunmasının ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir. Ancak ne yazık ki metinde ayrıntılı bir biçimde incelenmeye çalışıldığı üzere birçok yönden ayrıntılı düzenlemeler içeren I no'lu Protokolün barajların ve bentlerin korunmasına dâir kurallarını barındıran 56'ncı

¹⁰⁰ Konu hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için diğerlerinin yanı sıra bkz. Khrystyna Gavrysh, "Prosecuting Individuals for Environmental Harm in the Armed Conflict between Russia and Ukraine: The Case of Destruction of the Kakhovka Dam" (2023) 43 Polish Yearbook of International Law 261-283; Zamani et al. (34) 453-478. Ayrıca bkz. Gillett (99). Bunlar dışında, (henüz) bağlayıcılığı bulunmasa da Uluslararası Hukuk Komisyonu tarafından 2022 yılında sunulan "Silâhlı Çatışmalarda Çevrenin Korunmasına Dâir Taslak İlkeler" in 9'uncu maddesinde devletlerin sorumluluğuna ilişkin düzenlemeler bulunduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bkz. "Draft Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts", 2022 via https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf (son ziyâret târihi: 09/03/25). Bu konuda ayrıca bkz. Tignino & Kebebew & Pella-ton (33).

maddesinin yaşananlar karşısında etkin bir düzenleme teşkil etmediği görülmektedir. Nitekim doktrinde de bâzı yazarların bu hükmü eleştirdiği fark edilmektedir.¹⁰¹ Ötesinde, ahdî niteliği hâiz ilgili düzenleme, uygulama tâkip edildiğinde dikkat edileceği üzere örf ve âdet hükmü niteliği taşımamaktadır. Özel koruma statüsünün kaybı veya Protokollere taraf olunmaması gibi durumlarda baraj ve bentler ancak genel hükümler çerçevesinde korunabilecektir. Tüm bu hususlar göz önüne alındığında, konuya ilişkin sorumluluk da dâhil daha etkili bir düzenlemeler bütününe ihtiyaç duyulduğu aşîkârdır.

¹⁰¹ *Dinstein* meselâ bu denli ayrıntılı ve fazladan yükümlülük yükleyen bir düzenleme getirmek yerine daha edilgen ve bâsîit bir düzenlemenin yeğ tutulmasının isâbetli olabileceğine işâret etmiştir. Bu minvalde de, barajlar ve bentler bağlamında onların saldırının hedefini teşkil etmelerini sağlayacak askerî nedeni ortadan kaldırıcı şekilde elektrik üretim tesisinin kapatılmasının öngörülmesinin daha etkin bir düzenleme olabileceğini belirtmiştir. Bkz. *Dinstein* 2004 (47) 174-175. Öte yandan *Boothby* ise, 56'ncı maddenin daha az gelişkin silâhlara sahip olan devletlere göre teknolojik olarak çok daha gelişkin silâhları olan devletler açısından yarar sağlayacağını, çünkü teknolojik açıdan gelişkin silâhlarla donanmış bir devletin çok daha kolay ve rahat bir biçimde ilgili maddeye uyumlu olarak hareket edebileceğini ifâde etmiştir. Bkz. *Boothby* (47) 250.

KAYNAKÇA

Lieber Kodu (1863).

La Haye IV no’lu Sözleşmesi ve Ek Düzenlemeleri (1907).

Donaubersinkung Dâvası (1927).

Harp Felâketzedelerinin Himâyesine Dâir Cenevre Sözleşmesi (1949).

Silâhlı Kuvvetlerin Denizdeki Hasta, Yaralı ve Kazazedelerin Vaziyetlerinin Islâhı Hakkında Cenevre Sözleşmesi (1949).

Harp Esirleri Hakkında Tatbik Edilecek Muâmeleye Dâir Cenevre Sözleşmesi (1949).

Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına Dâir Cenevre Sözleşmesi (1949).

Helsinki Kuralları (1966).

Silâhlı Çatışmalar Zamanında Su Kaynaklarının ve Su Tesislerinin Korunmasına Dâir Karar (1976).

Cenevre I no’lu Protokolü (1977).

Cenevre II no’lu Protokolü (1977).

Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme (1997).

Gabčíkovo-Nagymaros Dâvası (1997).

Uluslararası Cezâ Dîvanı Statüsü/Roma Statüsü (1998).

Berlin Kuralları (2004).

Kongo Ülkesinde Silâhlı Faâliyetler Dâvası (2005).

Nil Havzası İşbirliği Çerçeve Anlaşması (2011).

Su Altyapılarının Korunmasına Dâir Cenevre İlkeleri (2019).

Silâhlı Çatışmalarda Çevrenin Korunmasına Dâir Taslak İlkeler (2022).

Adigun Muiwa, “Ecocide: The ‘Forgotten’ Legacy of Nuremberg” (2024) 84 (1) Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht & Völkerrecht 39-72.

Bagheri Saeed, “The Legal Limits to the Destruction of Natural Resources in Non-International Armed Conflicts: Applying International Humanitarian Law” (2023) 105 (923) International Review of the Red Cross 882-913.

Bergström Margareta, “The Release in War of Dangerous Forces from Hydrological Facilities”, in Westing (ed) *Environmental Hazards of War: Releasing Dangerous Forces in an Industrialized World* (1st edn, Sage Publications 1990) 38-47.

Beukes Margaret, “Building Dams to Assuage the Hunger for Electricity: The Chilean *Hydro-Aysén* Decision” (2012) 37 *South African Yearbook of International Law* 323-355.

Blishchenko Igor P. & Shavrov Vladimir, “The Legal Basis of Claims for Damage to the Environment Resulting from Military Action” (1989) 40 (1) *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht & Völkerrecht* 29-45.

Boczek Boleslaw Adam, *The A to Z of International Law* (1st edn, The Scaercrow Press, Inc. 2010).

Boothby William H, *The Law of Targeting* (1st edn, Oxford University Press 2012).

Bordwell Percy, *The Law of War between Belligerents. A History and Commentary* (1st edn, Callaghan & Co. 1908).

Bogdanović Slavko, *Law of International Water Resources. Contribution of the International Law Association (1954-2000)* (1st edn, Kluwer Law International 2001).

Bothe Michael, “Round Table Session II: Targetry”, in Plant (ed) *Environmental Protection and the Law of War: A ‘Fifth Geneva’ Convention on the Protection of the Environment in Time of Armed Conflict?* (1st edn, Belhaven Press 1992) 117-135.

Bothe Michael & Partsch Karl Josef & Solf Waldemar A. (eds), *New Rules for Victims of Armed Conflicts. Commentary on the Two 1977 Protocols Additional to the Geneva Conventions of 1949* (2nd edn, Martinus Nijhoff Publishers 2013).

Boutruche Théo, “Le statut de l’eau en droit international humanitaire” (2000) 82 (840) *International Review of the Red Cross* 887-916.

Brown Steve, “Damn Dams—For Ukrainians, Devastation Caused by Destruction of Dams Should Be No Surprise” (June 6 2023) *Kyiv Post* via <www.kyivpost.com/post/17942> (erişim târihi: 29/01/25).

Caponera Dante A., *The Law of International Water Resources* (1st edn, Legislative Study no: 23 Food and Agriculture Organization of the United Nations 1983).

Cassase Antonio, “The Geneva Protocols of 1977 on the Humanitarian Law of Armed Conflict and Customary International Law” (1984) 3 (1-2) *UCLA Pacific Basin Law Journal* 55-118.

Clemons Karlle Shea, “Hydroelectric Dams: Transboundary Environmental Effects and International Law” (2009) 36 (3) *Florida State University Law Review* 487-536.

Corn Geoffrey S & Hansen Victor & Jackson Richard B & Jenks Chris & Jensen Eric Talbot & Schoettler James AJr, *The Law of Armed Conflict. An Operational Approach* (1st edn, Wolters Kluwer 2012).

Crawford Emily, “Geneva Conventions Additional Protocol I (1977)” in Wolfrum (ed) *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (on-line edn, June 2015) via <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1804>> (erişim târihi: 29/10/24).

Crawford Emily & Pert Alison, *International Humanitarian Law* (1st edn, Cambridge University Press 2015).

Çamyamaç Anıl, “1997 Tarihli “Birleşmiş Milletler Uluslararası Suyollarının Seyrüsefer-Dışı Kullanım Hukukuna İlişkin Sözleşme”nin Yürürlüğe Girişine Dair Kısa Bir Değerlendirme” (2014) 16 (2) *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1-44.¹⁰²

Çamyamaç Anıl, *Uluslararası Hukukta Göller* (1st edn, Seçkin Yayınları 2016).

Çamyamaç Anıl, “Uluslararası Hukukta Köprüler: Sınırlar ve Diğer Hususlar” (2017) 7 (1) *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 233-310.

Çamyamaç Anıl, “Uluslararası Silâhlı Çatışmalar ve Hayvanların Korunması: Uluslararası İnsancıl Hukuk Perspektifinden Kısa Bir Değerlendirme”, in Batı & İnci (eds) *Hayvanlar ve Hukuk* (1st edn, Yetkin Yayınları 2023) 221-262.

¹⁰² Şubat 2016’da basılmıştır.

Çamyamaç Anıl, “Uluslararası İnsancıl Hukukun Tarihsel Gelişimine Dair Sağlık Hukuku Perspektifinden Bir Değerlendirme” (2024) 13 (26) Tıp Hukuku Dergisi 209-244.

Çamyamaç Anıl, “Nil Havzası İşbirliği Çerçeve Anlaşmasının Yürürlüğe Girişine İlişkin Bir Değerlendirme” (2024) 5 (10) İzmir Bakırçay Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 29-57.

Çaycı Sadi, Silâhlı Kuvvetlerin Kullanılması (1st edn, Genelkurmay Basım Evi 1995).

Dannenbaum Tom, “The Attack at the Zaporizhzhia Nuclear Plant and Additional Protocol I” (March 13 2022) West Point: Lieber Institute Blog, via <<https://lieber.westpoint.edu/Attack-Zaporizhzhia-Nuclear-Plant/>> (erişim târihi: 26/02/25).

Dannenbaum Tom, “What International Humanitarian Law Says about the Nova Kakhovka Dam”, (June 12 2023 Monday) LawFare via <www.lawfaremedia.org/article/the-destruction-of-the-nova-kakhovka-dam-and-the-heightened-protections-of-additional-protocol-i> (erişim târihi: 29/01/25).

“Dams as Targets of War, Today as in the Past” via <https://ihedn.fr/en/notre-selection/les-barrages-comme-cibles-de-guerre-aujourd'hui-comme-hier> (erişim târihi: 01/01/25).

De Mullinen Frederic, Handbook on the Law of War for Armed Forces (1st edn, International Committee of the Red Cross 1987).

Diederich Michael DJr, “‘Law of War’ and Ecology—A Proposal for a Workable Approach to Protecting the Environment through the Law of War” (1992) 136 Military Law Review 137-160.

Dinstein Yoram, The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict (1st edn, Cambridge University Press 2004).

Dinstein Yoram, The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict (3rd edn, Cambridge University Press 2016).

Draper Gerald IAD, “The Implementation and Enforcement of the Geneva Conventions of 1949 and of the Two Additional Protocols of 1978” (1979) 164 (III) Recueil des cours 1-54.

Edmonds JE & Oppenheim Lassa, *Land Warfare. An Exposition of the Laws and Usages of War on Land, for the Guidance of Officers of His Majesty's Army* (1st edn, Harrison and Sons 1912).

Fleming Sarah & Nembrini Pier Giorgio & Couti Riccardo (eds), *War and Water* (1st edn, International Committee of the Red Cross 1999).

Gavrysh Khrystyna, "Prosecuting Individuals for Environmental Harm in the Armed Conflict between Russia and Ukraine: The Case of Destruction of the Kakhovka Dam" (2023) 43 *Polish Yearbook of International Law* 261-283.

Gillett Matthew, "The Kakhovka Dam and Ecocide" (July 03 2023) *Verfassungs Blog* via <<https://verfassungsblog.de/the-kakhovka-dam-and-ecocide/>> (erişim târihi: 01/01/25).

Grech-Madin Charlotte, "Water and Warfare: The Evolution and Operation of the Water Taboo" (2021) 45 (4) *International Security* 84-125.

Green Leslie C, *The Contemporary Law of Armed Conflict* (2nd edn, Manchester University Press 2000).

Greenspan Morris, *The Modern Law of Land Warfare* (1st edn, University of California Press 1959).

Greenwood Christopher, "Customary Law Status of the 1977 Geneva Protocols", in Delissen & Tanja (eds) *Humanitarian Law of Armed Conflict. Challenges Ahead. Essays in Honour of Frits Kalshoven* (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 1991) 93-114.

Grotius Hugo, *De jure belli ac pacis* (translated by Kelsey) (1st edn, Clarendon Press 1925).

Gurmendi Alonso, "Tracking State Reactions to the Destruction of the Kakhovka Dam" (June 20 2023) *Opinio Juris* via <<https://opiniojuris.org/2023/06/20/tracking-state-reactions-to-the-destruction-of-the-kakhovka-dam/>> (erişim târihi: 05/01/25).

Hackworth Green Haywood, *Digest of International Law*, vol. VI (1st edn, Government Printing Office 1943).

Happold Matthew, "Dams and International Law", in Boisson de Chazournes & Salman (eds) *Les ressources en eau et le droit international/Water Resources and International Law* (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 2005) 577-604.

Herdegen Matthias, “Donauversinkung Case” in Bernhardt (ed) *Encyclopedia of Public International Law*, vol. I (A-D) (1st edn, North-Holland/Elsevier 1992) 1096-1097.

Hourcle Laurent R, “Environmental Law of War” (2001) 25 (3) *Vermont Law Review* 653-693.

Hulme Karen, *War Torn Environment: Interpreting the Legal Threshold* (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 2004).

Janis Mark W, *An Introduction to International Law* (1st edn, Little, Brown and Company 1988).

Jacobini Horace Bowman, *International Law: A Text* (1st edn, The Dorsey Press, Inc. 1962).

Kızılay ve Kızılhaç’ın Milletlerarası Kaynakları. *Sözleşmeler-Tüzükler-Kararlar* (1st edn, Türkiye Kızılay Derneği 1964).

Kolb Robert & Hyde Richard, *An Introduction to the International Law of Armed Conflicts* (1st edn, Hart Publishing 2008).

Kramer Andrew, “They Flooded Their Own Village, and Kept the Russians at Bay” (April 27 2022 Wednesday) *New York Times* via <www.nytimes.com/2022/04/27/world/europe/ukraine-russia-war-flood-infrastructure.html> (erişim târihi: 30/01/25).

La Manna Mariangela, “Environmental Protection in Armed Conflict: Will the ‘Silent Victim’ Have a Voice at Last?” (2023) 33 *Italian Yearbook of International Law* 111-129.

McCoubrey Hilaire, *International Humanitarian Law: Modern Developments in the Limitation of Warfare* (2nd edn, Ashgate/Dartmouth Publishing Company Limited 1998).

McDougal Myres S & Feliciano Florentino P, *The International Law of War. Transnational Coercion and World Public Order* (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 1994).

Milanovic Marko, “The Destruction of the Nova Kakhovka Dam and International Humanitarian Law: Some Preliminary Thoughts” (June 6 2023) *EjilTalk* via <www.ejiltalk.org/the-destruction-of-the-nova-kakhovka-dam-and-international-humanitarian-law-some-preliminary-thoughts/> (erişim târihi: 05/01/25).

Minkavo Liana Georgieva, “The Fifth International Crime: Reflections on the Definition of ‘Ecocide’” (2023) 25 (1) *Journal of Genocide Research* 62-83.

Morgandi Tibisay & Betin Batuhan, “Legal Implications of the Military Operations at the Chernobyl and Zaporizhzhya Nuclear Power Plants” (April 15 2022) *EjilTalk* via <www.ejiltalk.org/legal-implications-of-the-military-operations-at-the-chernobyl-and-zaporizhzhya-nuclear-power-plants/> (erişim târihi: 15/04/22).

Moroz Dmytro & Bigg Claire, “Ukrainian Activists Draw Attention to Little-Known WWII Tragedy”, (August 23 2103) *Radio Free Europe* via <www.rferl.org/a/european-remembrance-day-ukraine-little-known-ww2-tragedy/25083847.html> (erişim târihi: 29/01/25).

Pazarcı Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, IV. Kitap (1st edn, Turhan Kitabevi 2000).

Phillimore Robert, *Commentaries upon International Law*, vol. III (1st edn, T. & J. W. Johnson & Co. 1857).

Pilloud Claude & Pictet Jean, “Article 56: Protection of Works and Installations Containing Dangerous Forces”, in Sandoz & Swinarski & Zimmermann (eds) *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1949* (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 1987) 665-675.

Plant Glen, “Introduction”, in Plant (ed) *Environmental Protection and the Law of War: A ‘Fifth Geneva’ Convention on the Protection of the Environment in Time of Armed Conflict?* (1st edn, Belhaven Press 1992) 3-36.

Rogers Anthony PV, *Law on the Battlefield* (2nd edn, Manchester University Press 2004).

Ruffert Matthias, “Reprisals” in Peters (ed) *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (on-line edn, January 2021) via <<https://opil.oup-law.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e1771>> (erişim târihi: 29/10/24).

Sandoz Yves & Swinarski Christophe & Zimmermann Bruno (eds), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977 to the Geneva Conventions of 12 August 1947* (1st edn, Martinus Nijhoff Publishers 1987).

Schindler Dietrich & Toman Jiri (eds), *The Laws of Armed Conflicts. A Collection of Conventions, Resolutions and Other Documents* (4th edn, Martinus Nijhoff Publishers 2004).

Schmitt Michael N., “Attacking Dams – Part I: Customary International Law” (January 31 2022) West Point: Lieber Institute Blog via <<https://lieber.westpoint.edu/attacking-dams-part-i-customary-international-law/>> (erişim târihi: 31/12/24).

Schmitt Michael N., “Attacking Dams – Part II: The 1977 Additional Protocols” (February 2 2022) West Point: Lieber Institute Blog via <<https://lieber.westpoint.edu/attacking-dams-part-ii-1977-additional-protocols/>> (erişim târihi: 31/12/24).

Solis Gary D, *The Law of Armed Conflict. International Humanitarian Law in War* (1st edn, Cambridge University Press 2010).

Szpak Agnieszka, “The Use of Water as a Weapon under International Humanitarian Law with Special Emphasis on the Destruction of the Nova Kakhovka Dam” (2024) *CIII Studia Iuridica* 61-82.

Tarasofsky Richard G, “Legal Protection of the Environment during International Armed Conflict” (1993) 24 *Netherlands Yearbook of International Law* 17-79.

Tignino Mara, “Water in Times of Armed Conflict”, in *International Bureau of the Permanent Court of Arbitration (ed) Resolution of International Water Disputes* (1st edn, Kluwer Law International 2003) 319-349.

Tignino Mara, “Water During and After Armed Conflicts. What Protection in International Law?” (2016) 1 (4) *International Water Law* 1-111.

Tignino Mara, “Water in International Humanitarian Law”, in McCaffrey & Leb & Denoon (eds) *Research Handbook on International Water Law* (1st edn, Edward Elgar Publishing 2019) 224-240.

Tignino Mara & Kebebew Tadesse, “The Legal Protection of Freshwater Resources and Related Installations during Warfare” (2022) 20 (5) *Journal of International Criminal Justice* 1191-1228.

Tignino Mara & Kebebew Tadesse & Pellaton Caroline, “International Law and Accountability for the Nova Akova Dam Disaster” (July 13 2023) West Point:

Lieber Institute Blog via <<https://lieber.westpoint.edu/international-law-accountability-nova-kakhovka-dam-disaster/>> (erişim târihi: 05/01/25).

Tsilonis Victor, *The Jurisdiction of the International Criminal Court* (2nd Edn, Springer 2024).

Vattel de Emerich, *The Law of Nations or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury* (1st edn, Liberty Fund 2008).

Vinogradov Sergei & Wouters Patricia, “Transboundary Water Cooperation between the Russian Federation and the Neighbouring States: Legal and Institutional Frameworks”, in McCaffrey & Leb & Denoon (eds) *Research Handbook on International Water Law* (1st edn, Edward Elgar Publishing Limited 2019) 463-487.

Vyshnevskiy Viktor & Shevchuk Serhii & Komorin Viktor & Oleynik Yurii & Gleick Peter, “The Destruction of the Kakhovka Dam and Its Consequences” (2023) 48 (5) *Water International* 631-647.

von Lossow Tobias, “The Rebirth of Water as a Weapon: IS in Syria and Iraq” (2016) 51 (3) *International Spectator* 82-99.

Vöneky Silja & Wolfrum Rüdiger, “Environment, Protection in Armed Conflict” in Wolfrum (ed) *Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (online edn, February 2016) via <<https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e440>> (erişim târihi: 29/10/24).

Weinthal Erika & Bruch Carl, “Protecting Nuclear Power Plants during War: Implications from Ukraine” (2023) 53 *Environmental Law Reports* 10285-10297.

Yamaner Batur Melike & Öktem A. Emre & Kurtarcan Bleda R. & Uzun Mehmet C., 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri (1st edn, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları târihi belirtilmemiş).

Zamani Masoud & Kiani Amirabbas & Mohammadi Aghil, “Mission Impossible: Establishing Criminal Responsibility for the Nova Kakhovka Dam’s Destruction under Article 8 (2)(b)(iv) of the Rome Statute” (2024) 93 *Nordic Journal of International Law* 452-478.

Zimmermann Antonia, “Russia’s War on Water in Ukraine” (May 25 2022)
Politico via <www.politico.eu/article/russias-war-on-water-in-ukraine/> (erişim
târîhi: 28/01/25).